

275
275

حسبنا الله ونعم الوكيل

2197

پندنامہ

محشی

حضرت مولانا شیخ فرید الدین صاحب عطار

حاشیہ

مولانا قاضی بنجاد حسین صاحب فضل العلوم دیوبند

صدر مدرس مدرسہ عالیہ فتح پوری دہلی (انڈیا)

ناشر

کتاب خانہ مجیدیہ، ملتان

کتاب خانہ مجیدیہ، ملتان

60294

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

پیش لفظ

شیخ فرید الدین عطار بھی مشرق کے ان علماء میں سے ہیں جن کا شہرہ مشرق سے گذر کر مغرب تک پہنچا۔ اور جن کے ہندو نصائح سے مشرقی قوموں نے ہی نہیں بلکہ مغرب کے بسنے والوں نے بھی فائدہ حاصل کیا۔ شیخ کو حضرت جی نے ایسی جاوید زندگی عنایت فرمائی جو وقت گزرنے کے ساتھ ساتھ اور زیادہ روشن ہوتی جاتی ہے۔ ان کا تعارف دنیا میں محض ایک ادیب اور شاعر کی حیثیت سے نہیں ہے۔ بلکہ وہ علم تصوف اور علم اخلاق کے ایسے نامور استاد مانے گئے جن کے زیر اتوال پراجہ تک دنیا سردھن رہی ہے اور انشاء اللہ دھنتی رہے گی۔

فرید الدین لقبی ابو حامد اور ابو طالب کنیت ہے۔ پورا نام محمد بن ابو بکر ابراہیم بن اسحاق ہے۔ چونکہ آبائی پیشہ عطاری سے تھا، اس لئے عطار اور فرید تخلص کے طور پر لکھتے تھے۔ ۱۲۳۰ھ میں گدگن نامی قصبہ میں پیدا ہوئے جو نیشاپور کے علاقہ میں واقع ہے۔ انکے والد ابو بکر ابراہیم چونکہ مشہور عطاری تھے۔ شیخ نے ابتدائی عمر میں اسی عطاری کی دوکان پر کام کیا۔ اسی دوران میں طب بھی پڑھی۔ اور بحیثیت ایک طبیب خدمتِ خلق کرنے لگے۔ فن طب شیخ نے کس سے حاصل کیا۔ یہ کچھ زیادہ واضح نہیں ہے۔ بہر حال شیخ کا بہت بڑا طب تھا۔ اور اس میں کئی سو مریض یومیہ دیکھتے تھے۔ اپنے اس شغل کے دوران بھی شیخ تصوف اور تصانیف کی طرف متوجہ رہے۔ پھر شیخ کی زندگی میں ایک موڑ آیا۔ اور اپنا سب کچھ خیرات کر کے شیخ سیاحی کیسے نکل کھڑے ہوئے، اس کا اصل سبب کیا تھا؟ پورنخین اور ماتین صحیح تسلیم کریں یا نہ کریں۔ لیکن، شیخ جاگئے لکھا ہے۔

ایک روز شیخ عطار اپنی دوکان کے کاروبار میں منہمک تھے۔ دوکان کا مال سنبھال رہے تھے اور روپے کی لٹ پھیر میں مصروف تھے۔ اچانک ایک فقیر آیا اور اس نے "خدا کے نام پر کچھ دو" کا نعرہ لگایا۔ شیخ اپنے کام میں منہمک تھے۔ فقیر کی صدا پر کان نہ دھرا۔ اس فقیر نے بگڑ کر کہا کہ دنیا میں اس قدر انہماک ہے۔ تو آخر کیسے مرے گا۔ شیخ عطار نے غصہ میں جواب دیا جس طرح تو مرے گا۔ اس نے کہا میں اس طرح مردوں گا، لیٹ کر کاسہ گدائی کو سر لانے رکھا، کبھی اڑھی اور الا اللہم کا نعرہ لگایا۔ دیکھا گیا کہ وہ فقیر جاں بحق ہو چکا ہے۔ اور اس دار فانی سے کوچ کر گیا ہے۔ شیخ عطار پر اس واقعہ کا گہرا اثر پڑا۔ فوراً ہی تمام دوکان کو خیرات کر ڈالا اور تارک الدنیا ہو کر نکل پڑے۔

شیخ جامی نے عطار کو شیخ مجد الدین بغدادی خوارزمی کے سریدوں میں شمار کیا ہے۔ شیخ مجد الدین نے شیخ نجم الدین کبریٰ کے مشہور خلیفہ ہیں۔

معلوم ہوتا ہے کہ شیخ نے ابتدائی سلوک شیخ قطب عالم حرم سے حاصل کیا ہے۔ اور اسی دور میں "حیدر نامہ" تصنیف کیا ہے۔ شیخ جلال الدین رومی جن کو مولانا کے روم بھی کہا جاتا ہے۔ اپنے بچپن میں شیخ عطار کی خدمت میں حاضر ہوئے ہیں اور اسی وقت شیخ عطار نے اپنا رسالہ "اسرار نامہ" ان کو دیا ہے۔

شیخ عطار کی ایک نمایاں خصوصیت یہ ہے کہ انہوں نے زندگی کے ہر دور میں تالیف و تصنیف کو اپنا پیشوہ بنائے رکھا۔ چنانچہ مشہور ہے کہ مشنویوں کے علاوہ شیخ نے تقریباً چالیس ہزار اشعار کہے ہیں۔ اور شیخ کی جو تصنیف ۱۱۳ میں — اسرار نامہ، الہی نامہ، مصیبت نامہ، جوہر الذات، وصیت نامہ، جہل نامہ، حیدر نامہ، شتر نامہ، فخر نامہ، شاہنامہ، منطق الطیر شیخ عطار کی مشہور کتابیں ہیں۔ بعض کتابیں شیخ کی طرف اور بعض منسوب کی گئی ہیں۔ لیکن ان کے طرز بیان کی وجہ سے محققین کا خیال ہے کہ یہ کتابیں غلط طور پر شیخ عطار کی طرف منسوب کر دی گئی ہیں۔

شیخ عطار کی تاریخ وفات میں مختلف اقوال ملتے ہیں۔ شیخ جامی نے ۶۲۷ھ تحریر فرمایا ہے۔ بہر حال کہ چنگیزی تبتہ میں وہ ایک مغل کے ہاتھوں شہید ہوئے۔ جب اس مغل کو انکی بزرگی کا علم ہوا تو اپنی خطا پر نادم ہوا اور مسلمان ہو کر ان ہی کی قبر پر مجاہد بن گیا۔ شیخ عطار کا مقبرہ نیشاپور کے اطراف میں آج تک عوام و خواص کا مرجع بنا ہوا ہے۔

تصوف میں شیخ عطار کے مرتبہ کا اندازہ اسی سے لگایا جاسکتا ہے کہ مولانا رومی جیسا شخص اپنے آپ کو ان کا پیرو قرار دیتا ہے۔ بعض صاحبان کا خیال ہے کہ شیخ عطار آخری عمر میں مذہب اہل سنت والجماعت چھوڑ کر اثناعشری شیعوں گئے تھے اور اپنے خیال کی تائید میں کتاب "مظہر العجائب" پیش کرتے ہیں۔ اصحاب ذوق مظہر العجائب کتاب کو شیخ عطار کی تصنیف کسی طرح قرار دینے کے لئے تیار نہیں۔ ہر وہ شخص جس نے شیخ عطار کی کتب کا مطالعہ کیا ہے۔ بلا تامل کہہ سکتا ہے مظہر العجائب جیسی بے مزہ کتاب کبھی شیخ کی تصنیف نہیں ہو سکتی۔ وہ شیخ جس نے تمام علم خلفاء راشدین کی کس طرح سرائی کی ہو۔ اور چاروں خلفاء کو برتے کہا ہو یہ تاریخ کا بہت بڑا ظلم ہو گا کہ کسی کتاب کے غلط انتساب اس کو اثناعشری شیعوں قرار دیا جائے۔

سکھار کسینہ

۹ رجب المرجب ۱۳۷۹ھ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ۱ حمد، تعریف، باری، اللہ، تعالیٰ: وہ بلند ہوا۔ عز اسمہ: اس کا نام بعزت ہوا۔ قر: خاص۔ مشت: خاک، یعنی زبان حضرت آدم کے پتے کو مٹی سے بنایا گیا تھا۔ نوح: حضرت نوح کی قوم پر نازمانی کی وجہ سے طوفانی بارش کا عذاب آیا اور برباد ہو گئی حضرت نوح نیکے فرمان کرد: حکم دیا پسند نامہ عطار: قہر، غضب۔ عاد: حضرت ہود

کی قوم عاد نازمانی کی وجہ اندھی سے ہلاک ہوئی۔ اطف: مہربانی۔
۲ نیل: حضرت ابراہیم

کو نرود نے آگ میں جلانا پایا لیکن وہ ان کے لئے صحرابن گئی۔ گلزار باغ: ہنگام، وقت۔ صبح: صبح۔ لوط: حضرت لوط کی قوم اپنی بکری کی وجہ سے ہلاک ہوئی۔ زیر ذریعہ

تہنہ بال: خصم، دشمن۔ پشتہ: پھیر۔ نرود نے خدا کی طرف تیر چلنے ایک لپٹوں نے اس کے دماغ میں گھس کر اسکو ہلاک کر دیا۔ اعدا: عدو کی جمع دشمن۔ فرعون کے غرق ہونے کی طرف اشارہ ہے

۳ ناقہ: اونٹنی بفرنگ خال ایک خاص قسم کا پتھر ہے۔ برکشید: حضرت صالح کی اونٹنی پتھر سے پیہ ہوتی تھی۔ داؤد: حضرت داؤد کے انتہی لوط موم کی طرح نرم و باتا تھا۔ سرو می: سردی ختم: انگوٹھی۔ داؤد: حضرت سلیمان کی حکومت انسانوں کے علاوہ، جنات پر بھی تھی۔ صابر: یعنی حضرت ایوب علیہ السلام،

۴ کرمال: کرم کی جمع کبیرا۔ حوت: مچھلی

یچے: یعنی حضرت زکریا علیہ السلام۔ آرہ: آر: سلطان: بادشاہ۔ دم: سانس۔ مسلم دانی ہوتی۔ زہرہ: پتہ، طاقت۔ چون و چرا: (انامٹول)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

پَسْنَدُ نَامَہ

درمٹ رباری سے تعلق اعز اسمہ

آنکہ ایماں داد مشت خاک را
داد از طوفان نجات او نوح را
تا سزائے کرد قوم عاد را
با خلیش نار را گلزار کرد
کرد قوم لوط را زیر و زبر
پشتہ کارش کفایت ساختہ
ناقہ را از سنگ خارا بر کشید
در کھت داؤد آہن موم کرد
شد مطیع خاتمش دیو و پری
ہم ز یونس لقمہ بہوت داد
دیگرے راتاج بر سر می نہد
علی را در دم ویراں کند
نیست کس را ز ہرہ چون چرا

حمد بے حمد مر خدائے پاک را
آنکہ در آدم امید اور روح را
آنکہ فرماں کرد قہرش باد را
آنکہ لطف خویش را اظہار کرد
آں خداوندے کہ ہنگام سحر
سوئے او خصمے کہ تیر انداختہ
آنکہ اعدا را بدر یاد بر کشید
چوں عنایت قادر قیوم کرد
باسیماں داد ملک و سروری
از تن صابر کبرماں قوت داد
آں یچے را آرہ بر سر می کشد
اوست سلطان ہرچہ خواہاں کند
ہست سلطانی مستم مر اورا

سلا گنج: خراز، زحمت، تکلیف، تخت، یعنی شاہی، اہل و منہ، سنجاب، ایک جانور ہے جس کی کھال سے پوستیں بناتے ہیں۔ سمورہ یہ بھی ایک جانور ہے جس کی کھال سے پوستیں بنائی جاتی ہے۔ برمنہ، شنگا، کھواب، بلارونے، کارلشٹین، کپڑا، نخ، دھاکا، کلیم، یخ، برون، طرفہ العین، ایک چھکنے کا وقت، برہم زند، تباہ، کرنے، مرغ، پرند، ہانی، مصلی، پور، باپ، طفل، بچہ، سہ، گویا، حضرت عیسیٰ علیہ السلام کے حضرت مریم کے پیٹ سے پیدا ہونے اور پالنے ہی میں بولنے لگے۔

بکند نامہ عطار

۴

<p>دیگرے رانج و زحمت میدہد دیگرے در حسرتِ نال جاں وہد دیگرے کردہ دہاں از فاقہ باز دیگرے خفتہ برہمنہ در تنور دیگرے بر خاکِ خواری بستہ تیغ کس نمی آرد کہ آنجہ آدم زند بندگاں را دولت و شامی وہد طفل را درمھد گویا او کند ایں بجز حق دیگرے کے میکند نجم را زجم شیاطین می کند آسماں را بے ستوں دارو نگاہ قول اورا لحن نے آواز نے</p>	<p>آں یکے رانج و زحمت میدہد آں یکے رازرد و صدہمیاں وہد آں یکے بر تخت با صد عز و ناز آں یکے پوشیدہ سنجاب و سمور آں یکے بر بستر کھاب و نخ طرفہ یعنی جہاں برسم زند آنکہ با مرغ ہوا ماہی وہد بے پدر زند پیدا او کند مردہ صد سالہ رخصتی کند صلغے کز طین سلاطین می کند از زمین خشک رویاند گیاه یہ سچ کس در ملک او انباز نے</p>	<p>سلا جیے زندہ کے بکب صانع، بنانے والا۔ طین، مٹی سلاطین، سلطان کی جمع بارشا نجم، ستارہ، گیاه، گھاس۔ دار، نگاہ، حفاظت کرے انباز سلا یک، محض، آواز کا طرز نعت تعارف، سید، سردار، مصطفیٰ آنحضرت کا نام، صفاء صفائی کونین، دونوں جہاں۔ سلا آخر آمد، آخر تمام نبیوں اور رسولوں کے بعد تشریف لائے۔ لیکن سب کو ان پر فرسے ہے معراج، آنحضرت معراج میں سات آسمانوں و عرش و کرسی تک تشریف لے گئے۔ انبیاء نبی کی جمع، اولیاء، ولی کی جمع مسجد اور، پہلے نبی عرف، ہر خانہ میں نماز اور کرسی تھے آنحضرت کو زمین کے ہر حصہ پر تشریف لے کر نے ہی اجازت ملی۔ آل اہل عیال، طاہرین، اہل بیت کو</p>
--	--	---

در لغت سید المرسلین صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

<p>آنکہ عالم یافت از نورش صفا آخر آمد بود فخر الاولین انبیاء و اولیاء محمداج او مسجد او شد ہمہ روئے زمین بروے و بر آں پاک طاہرین از سر انگشت او شوق شد ممت واں دگر شکر کش ابرار بود بہر آں گشتند در عالم، ولی</p>	<p>بعد از نبی گویم نعت مصطفیٰ سید کونین ختم المرسلین آنکہ آمد نہ فلک معراج او شد وجودش رحمتہ للعالمین صد ہزاراں رحمت جاں آفرین آنکہ شد یارش ابو بکر و عمر آں یکے اور ارفیق غار بود صاحبش بودند عثمان و علی</p>	<p>اہل بیت کو اللہ کفر و شرک سے پاک مایا غار ثور میں روپوش تھے۔ دگر یعنی حضرت عمرؓ ابرار، نیک لوگ، صاحب، ساتھی، ولی، یعنی خدا کے دوست۔</p>
---	--	--

۱۰ کان جیا یعنی حضرت عثمان - باب: دروازہ - مدینہ شہر عم و چچا - ائمہ: امام کی جمع: مجتہد: وہ عالم جو دین کے اصول دیکھ کر جزئیات

پسند نامہ عقار کا حکم بتائے۔ امامان: امام کی

۵

واں دیگر باب مدینہ علم بود
عم پاکش حسرتہ و عبا سن بود
بر رسول و آل و اصحابش تمام

آں یکے کان جیا و حسم بود
آں رسول حق کہ خیر الناس بود
ہر دم از ماصد و رود و صد سلام

در فضیلت ائمہ دین مجتہدین رضی اللہ عنہم

رحمت حق بر زوال جملہ باد
آں سراج امتان مصطفی
شاد باد ارواح شاگردان او
وز محمد ذوالمنن راضی شدہ
یافت زیشاں دین احمد زبیر و فر
در ہمہ چیز از ہمہ برودہ سبق
قصر دین از علم شاں آباد باد

آں امامانے کہ کردند اجستہاد
بو حنیفہ بد امام با صفا
باد فضل حق تترین جان او
صاحبش بو یوسف قاضی شدہ
شافعی ادیس و مالک باز فر
احمد حنبل کہ بود او مسد حق
روح شاں در صدر جنت شاد باد

مناجات بجناب مجیب الدعوات

ما گنہگاریم و تو آمرز گار
جرم بے اندازہ بے حد کردہ ایم
آخر از کردہ لپشیاں گشتہ ایم
ہمقرین نفس و شیطان ماندہ ایم
غافل از امر و نواہی بودہ ایم
باحضور دل نہ کردم طاعتے
آبروئے خود و بعضیاں ریختہ
ز آنکہ خود فرمودہ لالتظنوا
نا امید از رحمت شیطان بود

بادشاہ جرم مارا در گزار
تو نکو کاری و ما بد کردہ ایم
سالہا در بند عصیاں گشتہ ایم
فانما در فسق و عصیاں ماندہ ایم
روز و شب اندر معاصی بودہ ایم
بے گنہ نگذشت بر ما ساعتے
بر درآمد بندہ بگریختہ
منغرت وارد امید از لطف تو
بحر الطاف تو بے پایاں بود

جمع: رواں: روح: بو حنیفہ:
کنیت ہے۔ نام نعمان بن ثابت:
سراج: چراغ: قرین
ساقی: آراج: روح کی جمع
قاضی: لہذا کے قاضی بالقضا
تھے۔ ذوالمنن: احسانوں والا
یعنی اللہ۔ شافعی لقب ہے۔ نام محمد
ابن ادیس ہے۔ زفر: امام ابوحنیفہ
کے شاگرد ہیں۔ زبیر: زینت
قریش: احمد حنبل: یعنی احمد
ابن حنبل۔

تقصیر: محل: مناجات:
دعا: مجیب الدعوات: دعاؤں
کو قبول کرنے والا۔ بادشاہ: الف
نہ اکاہے۔ جرم: گناہ آمرزگار
بخشنے والا۔ بند: تید۔ عسیاں:
گناہ۔ ہمقرین: ساتھی معاصی
معصیت کی جمع۔ گناہ
امر: خدائی حکم
نواہی: جن سے ختمنے۔ دعا
ساعت: گھڑی۔ طاعت: عبادت
بگریختہ: بھاگا۔ لالتظنوا:
مایوس نہ ہو۔ بحر: سمندر، الطاف
لطف کی حبس، مہربانی
بے پایاں: بے انتہا۔
نا امید: خدا کی رحمت سے

یاد سہی کفر ہے۔

۱۰
 ۱۱
 ۱۲
 ۱۳
 ۱۴
 ۱۵
 ۱۶
 ۱۷
 ۱۸
 ۱۹
 ۲۰
 ۲۱
 ۲۲
 ۲۳
 ۲۴
 ۲۵
 ۲۶
 ۲۷
 ۲۸
 ۲۹
 ۳۰
 ۳۱
 ۳۲
 ۳۳
 ۳۴
 ۳۵
 ۳۶
 ۳۷
 ۳۸
 ۳۹
 ۴۰
 ۴۱
 ۴۲
 ۴۳
 ۴۴
 ۴۵
 ۴۶
 ۴۷
 ۴۸
 ۴۹
 ۵۰
 ۵۱
 ۵۲
 ۵۳
 ۵۴
 ۵۵
 ۵۶
 ۵۷
 ۵۸
 ۵۹
 ۶۰
 ۶۱
 ۶۲
 ۶۳
 ۶۴
 ۶۵
 ۶۶
 ۶۷
 ۶۸
 ۶۹
 ۷۰
 ۷۱
 ۷۲
 ۷۳
 ۷۴
 ۷۵
 ۷۶
 ۷۷
 ۷۸
 ۷۹
 ۸۰
 ۸۱
 ۸۲
 ۸۳
 ۸۴
 ۸۵
 ۸۶
 ۸۷
 ۸۸
 ۸۹
 ۹۰
 ۹۱
 ۹۲
 ۹۳
 ۹۴
 ۹۵
 ۹۶
 ۹۷
 ۹۸
 ۹۹
 ۱۰۰

پسند نامہ عطار

نفس و شیطان زد کریمارہ من
 چشم دارم از گنہ پاکم کنی
 اندر آں دم کز بدن جانم بری
 رحمتت باشد شفاعت خواہ من
 پیش ازیں کاندرد لحد خاکم کنی
 از جہاں بالوزر ایساکم بری
 در بیان مخالفت نفس امارہ - !

عاقل آں باشد کہ او شاکر بود
 ہر کہ خستہم خود فرو خورد لے جواں
 آں بود ابلہ ترین مردماں
 وانگے پندارد آں تار یک رائے
 گر چہ دویشی بود سخت لے سپر
 ہر کہ اورا نفس تو سن رام شد
 بر مراد نفس تا گردی اسیر
 در ریاضت نفس بدرا گوش مال
 ہر کہ خواہد تا سلامت ماند او
 مردماں را سمر لیس در خواب داں
 آنکہ رنجاند ترا قدرش پذیر
 حق ندارد دوست خلق آزار را
 از ستم ہر کور لے رایش کرد
 آنکہ در بند دل آزاری بود
 لے سپر قصد دل آزاری مکن
 خاطر کس را مرنجاں لے سپر
 نام مردم جسزہ نیکی ممبر
 وانگے بر نفس خود قادر بود
 باشد او ز رستگار ان جہاں
 کز پے نفس و ہوا باشد دواں
 خواہد امر زیدش آفر خدائے
 ہم ز درویشی نباشد خوب تر
 از خرد من دان نیکنام شد
 صبر بگزین و قناعت پیشہ گیر
 تا نیندازد ترا اندر وبال
 از جمیع خلق روگردانداں
 گشت بیدار آنکہ اورفت از جہاں
 تا بیابی مغفرت بروے مگیر
 نیست این خصالت یکے دیندار را
 آں صراحت بر وجود خویش کرد
 در عقوبت کار او زاری بود
 وز خدائے خویش بیزاری مکن
 ورنہ خوردی ز حسم بر جان و جگر
 گر ہی خواہی کہ گردی معتبر

قادر: قابیانتہ - ختم: غصہ
 ۱۰ ستار: چھکارا پانے
 دال: آبلہ بیوقوف - ہوا: خواہش
 لفظانی: تار یک رائے: بیوقوف
 آسزیدین: بخشا - درویشی:
 فقیری - تو سن: سرکش گھوڑا
 رام شد: نرا نبرد تو - خرد: ہمدرد
 عقل مند: تا ایک تک - اسیر:
 قیدی قناعت: تھوڑے پر
 گذرنا: ریاضت: عبادت یا
 محنت کرنا - گوش مال: کان سر ڈھ
 دباں: مصیبت -

۱۱ سلامت ماند:
 خد کے مناب سے بچے جمع:
 سب - مردماں یعنی دنیا کے
 زندگان خواب سے - بیداری مکنے
 کے بعد حاصل ہوتی ہے رنجاند
 ترا بچے ستائے مغفرت:
 بخشش - حق: اللہ تبارک و تعالیٰ
 خلق آزار مخلوق کو ستانے
 والا - خصالت: عادت -

۱۲ ریش زخمی جراحت
 زخم: بند بکر - عقوبت: سزا
 زاری: ذلیل بیزاری: مخالفت
 مرنجاں: بچیدہ نہ کر

تبر: یعنی بھائی سے لوگوں کو یاد کر - معتبر: اللہ کے نزدیک اعتبار والا

۱۔ قوت یعنی اگر نیکی کرنے کی طاقت نہیں ہے تو کم از کم لوگوں کے ساتھ برائی نہ کرو، رفتن سے امر ہے یعنی اس طرح چلا چل غیبت: پیٹھ پیچھے برائی کرنا۔ بند، قید۔ عقوبت، سزا۔ پند نامہ عطارؒ

رستہ چھوٹا ہوا۔ فرمان حکم۔
حی: زندہ۔

۲۔ لایموت، جو نہ مرے گا،
یعنی اللہ۔ سکوت، خاموشی۔

گوش کن، حسن۔ گفتار، گفتگو۔
دل: یعنی بیہودہ ہو اس سے دل

مردہ ہو جاتا ہے۔ فراموشی: بھول۔ کذب: جھوٹ۔ ابلہ: بیوقوف۔ راجب: مائل۔ ثنا: تعریف۔ دق: کوٹنا یعنی دھرن

کوٹانے کی بات نہ کر۔ پر گفتن: بیہودہ کہنا۔

۳۔ در: موتی۔ عتق: بے کے ایک جزیرہ کا نام ہے وہاں کے موتی بہت مشہور ہیں۔ سعی: کوشش۔ فصاحت: زبان رازی جرات: زخم۔ رو یعنی زندگی اس طرح گزار۔ دہان: منہ۔ مجبوس: قیدی۔ وز یعنی لوگوں سے زیادہ سرکار نہ رکھ۔ مینا سکو: یعنی اس کو اپنے عیب نظر آنے لگتے ہیں۔ اہل ایمان: ایماندار چار چیز: اس کا بیان اگلے شعر میں ہے۔ حسد: دوسرے کی اچھی چیز پر یہ خواہش کہ اس کے پاس نہ رہے اور مجھے حاصل

قوت نیکی نداری بد ممکن روزباں از غیبت مردم بہ بند ہر کہ از غیبت زبانش لبنتہ نیست	بر وجود خود تم بے حد ممکن تازہ بینی دست و پائے خود بہ بند اپنجاں کس از عقوبت رستہ نیست
--	--

در بیان فوائد خاموشی

اے برادر گرتو، مستی حق طلب گر خبر داری ز حی لایموت اے پسر پند و نصیحت گوش کن ہر کہ را گفتار بسیارش بود عاقلاں را پیشہ خاموشی بود خاموشی از کذب و غیبت واجب است اے برادر جزبنا، شنائے حق مگو ہر کہ در بند عمارت می شود دل ز پر گفتن بمیرد در بدن آنکہ سعی اندر فصاحت میکند روزباں را در دہان مجبوس وار ہر کہ او بر عیب خود مینا شود	جز بہ فرمان حق را مکشای لب بر دہان خود بند مہر سکوت گر نجاتے بایست خاموش کن دل درون سینہ بیمارش بود پیشہ جاہل فراموشی بود ابلہ است آن کو بہ گفتن راجب است قول خود را از برائے دق مگو ہر کہ دارد جملہ غارت می شود گر چہ گفتارش بود در عدن چہرہ دل را جرات می کند وز خلاق خویش را بالوس دار روح او را قوتے پیدا شود
---	--

در بیان عمل خالص

ہر کہ باشد اہل ایمان اے عزیز از حسد اول تو دل را پاک دار پاک دار از کذب و از غیبت زباں پاک گر داری عمل را از ریا	پاک دارد بچار چیز از چار چیز خوشتن را بعد از ارا مومن شمار تا کہ ایمانت نینفتد در زباں شمع ایمان ترا باشد ضیا
---	--

ہو جائے۔ غیبت: پیٹھ پیچھے برائی کرنا۔ زباں: برابادی۔ ریا: لوگ دیکھاوا۔ ضیا: روشنی۔

۱ حرام و ناجائز۔ این صفت: یعنی چاروں باتیں ضعیف: کمزور۔ باطن: یعنی پیٹ۔ سو: جانب۔ افلاک: فلک کی جمع، آسمان۔ اعمال: یعنی عبادت۔ پند نامہ عطار

۸

مرد ایمان دار باشی والسلام
ور ندارد دارد ایمان ضعیف
روح اورا ره سو افلاک نیست
ہست بے حاصل چون نقش بویا
در جہاں از بندگان خاص نیست
کار او پیوستہ بار و لوق بود

چون شکم را پاک داری از حرام
ہر کہ دارد این صفت باشد شریف
ہر کہ باطن از حرامش پاک نیست
چوں نباشد پاک اعمال از ریا
ہر کہ را اندر عمل اخلاص نیست
ہر کہ کارش از برائے حق بود

نقش بویا: بویا بچھلنے سے زمین پر جو نقش بن جاتا ہے وہ بویے کی طرح کارآمد نہیں ہے۔

۲ کارش: یعنی عبادت میں اگر اخلاص ہے۔ سیرت: عادت۔ ملوک: ملک کی جمع۔ بلا شاہ: خصلت: عادت۔

زیاں: بربادی۔ بر ملا: عام جمعوں میں۔ ہیبت: رعب، دبدبہ۔ صحبت داشتن: ساتھ رہنا۔ خلوت: تنہائی۔

۳ قر: دبدبہ۔ جہاں داری: بادشاہت۔ میل: میلان۔ عدل: انصاف۔

داد بخشش۔ شاد: خوش۔ آبنگ: ارادہ۔ سود: فائدہ۔ گنج: خزانہ۔ سپاہ: لشکر۔

دور نبود: یعنی ملک ہاتھوں سے نکل جائے گا۔ میمون: بابرکت۔ لغار: ملاقات۔

مملکت حکومت۔ لشکری: سپاہی۔ بازند: یعنی جان کی بازی لگا دیں گے۔ حسن خلق: خوش خلقی۔

۴ دلیل: علامت۔ جلیل: بڑا۔ اعزاز کردن: عزت کرنا۔ صواب: درست۔ علم: بردباری۔

در سیرت ملوک

پادشاہاں را ہی دارد زیاں
بیگماں در سببش نقصاں بود
پادشاہاں را ہی سازد حقیر
خویشتن را شاہ بے ہیبت کند
میل او سوتے کم آزاری بود
تاز عدش عالمے گردند شاد
سود نکند مرورا گنج و سپاہ
دور نبود کہ رود ملکش ز دست
باشد اندر مملکت شر را بفتا
بہر او بازند صد جاں سرسری

چهار خصلت اے برادر در جہاں
پادشہ چون بر ملا خنداں بود
باز صحبت داشتن با ہر فقیر
بازناں بسیار گر خلوت کند
ہر کہ را فرستہ جہاں داری بود
عدل باید پادشاہ را و داد
گر کند آبنگ ظلمے پادشاہ
بازناں شاہے کہ در خلوت نشست
چونکہ عادل باشد و میمون لقا
چوں کند سلطان کرم بالشکری

در بیان حسن خلق

ہر کہ این دارد بود مرد جلیل
خلق را دادن جواب با صواب
اہل علم و حلم را دارد عززینہ

چهار چیز آمد بزرگی را دلیل
علم را اعزاز کردن بے حساب
ہر کہ دارد دانش و عقل و تمیز

۱ وصل: میل لاپ۔ حذر: پرہیز بچاؤ۔ خرد: عقل۔ تمام: مکمل۔ تلخ گو: سخت بات کہنے والا۔ ترش رو: بد مزاج۔ عاقبت: انجام۔ ضرر: ہلاکت۔

دور باش: بچ۔ جو اڑھوس۔
عدو: دشمن۔ دور بہ یعنی دشمن کا دور رہنا ہی بہتر ہے۔

۲ دائم: ہمیشہ۔ اعدا: عدو کی جمع دشمن۔ تدبیر: انجام سوچنا۔ گوشہ کن: سانچہ رکھ۔

حدیث: بات۔ گوشہ کن: یعنی ہر کس و ناکس کی بات پر عمل نہ کر۔ مہلکات: ہلاک کرنے والی چیزیں۔

۳ خطر: خطرہ۔ پُر خذر: خائف۔ قربت: نزدیکی۔

ألفت: دوستی۔ آتش سوزاں: جلاؤالنے والی آگ۔ بدار: بدکار لوگ۔ مار: سانپ۔

نقش و نگار: پھول بوٹے۔ زیبا: حسین منقش: جس میں نقش و نگار ہوں۔ قاتل: مار ڈالنے والا۔ گو: کہ او۔

منگر: مت دیکھ۔ مغرور: دھوکے میں مبتلا۔ مکر: مت ہو۔

زال: بوڑھی عروس: دلہن۔ شوئے دیگر: دوسرا شوہر۔ نقبل: بابت۔ جفت: جوڑا۔

طاق: بے جوڑ۔ پشت: یعنی دنیا سے منہ پھرا شوئی: شوہر

زانکہ از دشمن حذر کردن نکوست نرم و شیریں گوئی با مردم کلام دوستان ازوے بگردانند روے عاقبت پسند ازورنج و ضرر گر خبر داری ز دشمن دور باش از برائے آنکہ دشمن دور بہ تا توانی روئے اعدا را مبیس پس حدیث این و آل یک گوشہ کن

دیگر آن باشد کہ جوید وصل دوست اے برادر گر حذر داری تمام ہر کہ باشد تلخ گوئی و ترش روے ہر کہ از دشمن نباشد پُر خذر در میان دوستان مسرور باش در جواری خود عدو را رہ مدہ با محباں باش دائم ہمنشین اے پسر تدبیر رہ را گوشہ کن

در بیان مہلکات

تا توانی باش زینہا پُر خذر رغبت دنیا و صحبت با زناں با بدار ألفت ہلاک جاں بود گر چہ بینی ظاہرش نقش و نگار لیک از زہرش بود جاں را خطر باشد ازوے دور بہر کو عاقل ست چون زناں مغرور رنگ و بو مگرد در دوروزے شوے دیگر خواست ست پشت بروے کرد و دادش سہ طلاق پس ہلاک از زخم دنداں می کند

چار چیز است اے برادر با خطرہ قربت سلطان و ألفت با بدار قرب سلطان آتش سوزاں بود زہر دارد در دروں دنیا چون مار می نماید خوب و زیبا در نظر زہر این مار منقش قاتل ست ہمچو طفلان منگر اندر سرخ وزرد زال دنیا چون عروس آراست ست مقبل آن مردیکہ شد زین جفت طاق لب بہ پیش شوئی خنداں می کند

در بیان اہل سعادت

ہر کہ این چارش بود باشد عزیز

شد دلیل نیک بختی چار چیز

زندآن: رانت۔ سعادت: نیک بختی۔ عزیز: عزت والا۔

۱ اصل پاک: نبی شرافت - دلیل: نشان - متر: مناسب یعنی بدظہنت، تاج و تخت کے لائق نہیں ہے۔ بد آئی: غلط رائے رکھنے والا۔ امین: مطمئن۔ کافر مطلق: پورا کافر۔ چند نامہ عطار

<p>نیست بد اصل مترائے تاج و تخت آنکہ بد را ایست باشد در عذاب نیست مومن کافر مطلق بود غافل ست آنکس کہ پیش اندیش نیست دامن صاجد لایاں باید گرفت دوستاندار عالم فانی مباش عاقبت چوں می بیاید مردنت خاک اندر استخوان خواهد شدن رہزنت جز نفسک امارہ نیست</p>	<p>اصل پاک آمد دلیل نیک بخت نیک بختاں را بود رائے صواب ہر کہ امین از عذاب حق بود عمر دنیا چند روزے بیش نیست ترک لذات جہاں باید گرفت دسپے لذات نفسانی مباش نیست حاصل رنج دنیا بردنت از تنت چوں جاں رواں خواہ شدن متر از دادن جاں چارہ نیست</p>	<p>بیش: زیادہ۔ پیش اندیش: آگے کی سوچنے والا۔ ترک: چھوڑنا۔ صاجد لایاں: اولیاء اللہ۔ عالم فانی: فنا ہونے والا جہاں۔ عاقبت: انجام کار۔ رواں: یعنی جان نکلنے لگے گی۔ استخوان: ہڈی۔ نفسک: ذلیل نفس۔ عاقبت: آرام۔ مٹی: اطمینان۔ فراغت: دنیا کے دھندوں سے چھٹکارا۔ نعمت: دولت۔ امان: اطمینان۔ زو: اناؤں کا دل فارغ: یعنی وہ دل جو فکروں سے خالی ہو۔ دیگرہ: یعنی ان چار چیزوں کے علاوہ برمیآور: کام نہ نکال۔ کام: مقصد۔ دام: جاں۔ نفس: یعنی نفس امارہ۔ ہوا: خواہش۔ بدو: باو۔ بہرہ: ہمت۔</p>
---	---	---

در بیان سبب عاقبت

<p>می تواند یافتن در سچار چیز تندرستی و فراغت بعد از ازاں عاقبت راز و نشانے باشدت دیگر از دنیا نباید سچ جست تا نیفتی اسے پس در دام نفس کم بدو وہ بہرہ ہائے نفس را تا بسند از اندر چہ ترا تا توانی دورش از مردار دار در گنہ کردن دلیرش میکند تا نیفتی در بلاؤ در بزہ ہمچو حیواں بہر خود آخور مساز</p>	<p>عاقبت را گر بخوای لے عزیز ایمنی و نعمت اندر خاندان چونکہ با نعمت امانے باشدت با دل فارغ چو باشی تندرست برمیآور تا توانی کام نفس زیر پا آور ہوائے نفس را نفس و شیطان می بزندان زہ ترا نفس را سرکوب و دائم خوار دار نفس بد را ہر کہ سیرش میکند حلق خود را دور دار از ہرمزہ ز آب و نان تالاب شکم را پر مساز</p>	<p>۲ نعمت: دولت۔ امان: اطمینان۔ زو: اناؤں کا دل فارغ: یعنی وہ دل جو فکروں سے خالی ہو۔ دیگرہ: یعنی ان چار چیزوں کے علاوہ برمیآور: کام نہ نکال۔ کام: مقصد۔ دام: جاں۔ نفس: یعنی نفس امارہ۔ ہوا: خواہش۔ بدو: باو۔ بہرہ: ہمت۔</p> <p>۳ ازہ: یعنی سیدے راستے۔ چہ: چاہ کا مخفف۔ کنواں: سرکوب: سرکوب۔ نوار: ذلیل۔ مراز: رام۔ سیر: پیٹ بھرا۔</p>
--	---	---

دلیر: بہادر۔ بزہ: گناہ۔ آب: پانی۔ نان: روٹی۔ لب: ہونٹ۔ آخور: ناند، ٹھکان۔

۱ روزہ دن، صائم روزہ دار - بہائم چوپائے - تاہر روزہ دن نکلنے تک - برقرار: روشن کر - انعام: نعم کی جمع، چوپایہ - بہرہ

نفسیہ - انعام: یعنی خداوندی
پہننا مر عطار

انعام سونے والوں کو حاصل نہیں
موتا ہے - خواہی نختہ
یعنی قبر میں - بے گتہ ہوں
کہے - حینہ: رات کو اٹھ کر عبادت
کر - دنیائے دوں: کمینہ دنیا
۲ برحسبی: تو کتاہ کے
ردا: درست ارچہ: کس وجہ
سے - دئی: کمینہ جائیداد ہمیشہ
میارا: یعنی سیاہ بناؤ سنگار کر
بدر: نیر: روشن کرنے والا چاہ
طالب: طلب کرنے والا -

اطلس: ایک شہی کپڑا ہے
جس میں عموماً نقش و نگار نہیں
بھتے ہیں - دیبا: ایک رنجی کپڑا
ہے - ہوا: خواہش نفسانی -

۳ پشمینہ: مراد اون کا
موتاباس ہے جو صوفیا پہننے
تھے - دربر: بغل میں نصیب
حقہ - روہ: یعنی یہ روٹن اختیار کر
بدکن: نکال دے، فاخرت:

قابل فخر - آرائش: پیٹاپ
ترک: چھوڑنا - مجو: منٹا ہونڈا
کسوت نیو: عمد لباس - گوا: اگرچہ
جامہ نعت: یعنی جامہ خوب ملنے
تو - صفتہائے: یعنی عضو گذر
جو خدائی صفتیں ہیں وہ اختیار کر

پر مخور آخر بہائم نیستی
بہر گور خود چراغی بر فروز
نختگان را بہرہ از انعام نیست
گر خبر داری ز خود بے گتہ خیز
دامن از مے گر تو بر چینی رواست
چوں نہ جاوید بروے بودنی
تا کہ گرد و باطننت بدر منبر
در ہواست طلس و دیبا مباحس
زندگی می بایدت در زندہ شو
شربتے از نامرادی نوش کن
پاک ساز از کینہ اول سینہ را
رو بدر کن جا مہائے فاخرت
ترک راحت گیر و آسائش مجو
زیر پہلو جامہ خوبت گو مباحس
در صفتہائے خدا موصوف باش
زانکہ خشنش عاقبت بالیہ بود
ہرگز بخش اندیشہ نابود نیست

روز کم خور گرچہ صائم نیستی
اے کہ در خوابی ہمہ شب تاہر روز
خواب و خور جز پشمینہ انعام نیست
اے سپر بسیار خواہی نختہ خیز
دل دریں دنیائے دوں بستن خطاست
از چہ دل بندی بدنیائے دنی
ظاہر خود را میارا اے فقیر
طالب ہر صورت زیبا مباحس
از ہوا بگذر خدا را بندہ شو
خرقہ پشمینہ را بردوش کن
ایکہ در بر میکنی پشمینہ را
گر ہمی خواہی نصیب از آخرت
بے تکلف باش و آرائش مجو
در برت گو کسوت نیو مباحس
ہمچو صوفی در لباس صوف باش
مرد رہ را بوریافتت لیں بود
مرد رہ را بود دنیا سود نیست

در بیان تواضع و صحبت درویشاں

باش درویش و بدرویشاں نشین
تا توانی غیبت ایشاں مکن
دشمن ایشاں سزائے لعنت است

گر ترا عقل ست با دانش قرین
ہمنشین جرز بدویشاں مکن
حُب درویشاں کلید جنت است

مرد رہ: یعنی وہ لوگ جو راہ سوک پہنچتے ہیں خشنش: یعنی قبر کی اینٹ - لک: بالیس: سرٹا - سود: فائدہ - نابود: نہ ہونا - تواضع: انکساری - قرین: ساتھی - دانش: سمجھ - غیبت: بیٹھ بچھے برائی - حُب: محبت - کلید: کنجی - سزائے: سزاوار -

۱ پوشش لباس - دلق، گڈڑی، کام، مقصد، ہوا، خواہش، فرق، مانگ، مراد، سر ہے۔ مردہ، خدائی راستہ پر چلنے والا۔ بند، فکر۔
 ۱۲ پند نامہ عطار

۱۔ درو یعنی محبت
 خدانندی کا۔ عمارت، تعمیر
 عاقبت، انجام کار، رستم،
 سیستان کا مشہور پہاڑ ہے
 گورہ قبر، متاع، سامان۔
 ۲۔ بلیات، مصیبتیں۔
 صبار، بہت پادہ صبر کرنے
 والا۔ گاہ، وقت۔ شاکرہ،
 لشکر کرنے والا۔ جبار، اللہ
 دلائل، دلیل کی جمع، عکاس
 تشقاوت، بدبختی۔ آثار،
 اثر کی جمع، عداوت، سختی،
 سخت مزاجی۔ بیکسی، جھجھکی۔
 ۳۔ سخت، نصیبہ۔ بندہ،
 فدیہ، سعادت، نیک بختی۔
 ہوا، خواہش نفسانی، نفسگ
 ذلیل نفس۔ جہاد، لڑائی۔
 ہر کہ، یعنی جو کام عمر سونے
 اور کھانے میں گزارے گا۔
 آتش، یعنی جہنم، و بگرداں،
 منہ موڑ۔ آرزوی، منوجہو
 کامرانی، فتح مندی، سمر انجام
 مردہ، یعنی طالب حق ناموری
 نہیں چاہتا۔
 ۴۔ ولید، لڑکا۔ دنیا کا
 پچھاوا۔ پلید، ناپاک۔
 گوش دار، عین۔ شادی،
 خوشی۔ ریاضت، محنت۔ در، دروازہ۔ راحت، آرام طلبی۔ دار السلام، جنت۔

پوشش درویش غیر از دلق نیست مردمانہد بفرق نفس پائے مردہ در بند قصر و باغ نیست گر عمارت را بری بر آسماں گر چو رستم شوکت و زورت بود اے پسر از آخرت غافل مباش در بلیات جہاں صبار باش	دپے کام و ہوائے خلق نیست رہ کجا یابد بدرگاہ خدائے در دل او غیر درود و داغ نیست عاقبت زیر زمین گردی نہاں جائے چوں بہرام در گورت بود با متاع ایں جہاں خوش دل مباش گاہ نعمت شاکر جب است باش
--	--

در بیان دلائل تشقاوت

چار چیز آثار بد بختی بود بیکسی و ناکسی مر چار شد آنکہ در بند عبادت می شود بر ہوائے خود قدم ہر کو نہاد ہر کہ سازد در جہاں با خواب و خور رُو بگرداں از مراد و آرزوی کامرانی سر بنا کامی کشد امر و نہی حق بچو داری اے ولید ہر کہ ترک کامرانی می کند امر و نہی حق ز قرآن گوش دار	جاہلی و کاہلی سختی بود بخت بد را ایں ہمہ آثار شد بیشک از اہل سعادت می شود کے تواند کرد بانفسک جہاد در قیامت باشدش ز آتش گذر پس بدرگاہ خدای آرزوی مردہ خط در نکونامی کشد پس مرو و نبالہ نفس پلید بر حلافتش زندگانی می کند جائے شادی نیست دنیا ہوش دار
---	---

در بیان ریاضت

گر بھی خواہی کہ گردی سر بلند ہر کہ بر بست او در راحت تمام	اے پسر بر خود در راحت بہ بند باز شد بروے در دار السلام
--	---

کیست در عالم از و گمراه تر
خوش را شائسته در گاہ کن
مر ترا بر تن پرستی می کشد
اے برادر قرب آن در گاہ جوی
گو شمال نفس ناداں ایں بود
نفسک امارہ کے ساکن بود
در جہاں بالقمہ مفتاح بود
گرداری از خدا در بوزہ کن

غیر حق را ہر کہ خواہد اے پسر
اے برادر ترک عجز و جاہ کن
عز و جاہت سر پرستی می کشد
خوار گرد و ہر کہ باشد جاہ جوی
نفس در ترک ہوا مسکین بود
چو دولت از یاد حق ایمن بود
ہر کہ اورا تکلیف برصانع بود
اکتفا بر روزے ہر روزہ کن

در بیان مجاہدات نفس

چوں بگویم یاد گیرش اے عزیز
بیزہ رتنہائی و ترک ہجوع
نفس او ہرگز نیاید با صلاح
دیو ملعون یار و ہمراہت بود
لقمہائے چرب و شیریں آیدش
در عقوبت عاقبت مضطر بود
از خدا تشریف بسیارش بود
آخرت پر مہینہ گاراں را دہند
غل آتش خواہد اندر گردنت
بہرہ کے از عالم عقبتے برد
وز خلائق دور ہچوں غول باش

نفس نتوان گشت الا باستہ چیز
خنجر خاموشی و شمشیر جوع
ہر کہ را نبود مرتب ایں سلاح
چونکہ دل بے یاد اللہت بود
اہل دنیا را چو زر سیم آیدش
ہر کہ او در بند سیم و زر بود
آنکہ بہر آخرت کارش بود
مال دنیا خاکساراں را دہند
ہست شیطان اے برادر دشمنت
مدبرے کوڑ و بدنیا آورد
اے پسر با یاد حق مشغول باش

۱ عالم: دنیا۔ جاہ: تزیین
شائستہ: لائق۔ تر: خاص۔
تن پرستی: راحت طلبی، خوار:
ذلیل۔ قرب: نزدیکی۔ در گاہ:
یعنی در بار خداوندی۔ ترک:
ہوا۔ خواہش نفسانی کو چھوڑنا
مسکین: عاجز۔ گو شمال: سزا۔
دلت: دل تو۔ ایمن: مطمئن۔
۲ تکلیف: بھروسہ۔ صانع:
بنانے والا، یعنی خدا۔ قانع:
صابر۔ در بوزہ: بھیک مجاہد:
مشقتیں۔ کشت: یعنی

نفس گشتی ان چیزوں سے
ہو سکتی ہے۔ شمشیر: تلوار۔
جوع: بھوک۔ ترک: چھوڑنا
ہجوع: بند۔ صلاح: ہتھیار۔
صلاح: نیکی۔ چونکہ: جبکہ۔
دیو: یعنی نفس۔ زر: سونا۔
سیم: چاندی تشریف: اعزاز۔
خاکسار: ذلیل۔

۳ آخرت: یعنی آخرت
کی راحتیں۔ غل: طوق۔
مدبر: بد بخت کو: کہ او۔
بہرہ: نصیبہ۔ عقبتے: آخرت
غول: بھوت جو جنگلوں
میں رہتا ہے۔

۱ فقر: مفلسی لیکن صوفیا کی اصطلاح میں فقیر وہ ہوتا ہے جو اپنی احتیاج صرف اللہ کے سامنے رکھے۔ پیدا: ظاہر۔ فواد: کل آئندہ، یعنی کل کی ضرورت کیلئے آج پریشان نہ ہو۔ مرزا: جو تجھے کل کو زندہ رکھے گا کھانے کو بھی دیگا۔ تاجکے: کب تک۔ مور: چینیٹی، چینیٹیاں آئندہ کیلئے ذخیرہ جمع کر سکتی ہیں۔ مرآۃ: مردوں کی طرح توکل: بھروسہ یعنی ظاہری اسباب سے قطع نظر کر کے صرف خدا پر بھروسہ کرنا۔ فیروزی: کامیابی۔ مرغان: پرند جو صبح کو گونسلوں سے بھوکے نکلتے ہیں اور شام کو بغیر کسی محنت و مشقت کے پیٹ بھر کر لوٹتے ہیں۔

۱۴

در بیان فقر

فقر خود را پیش کس پیدا کن
مر ترا آنکس کہ فردا جاں دهد
تاجکے چوں مور باشی دانہ کش
بر توکل گر بود فیروزیت
از خداش آکر بود مرد فقیر
خم مشو پیش تو انگر همچو طاق
مردہ را نام و ننگ از خلق نیست
ہر کہ را ذوق نکو نامی بود
گر ترا دل فاسخ از زینت بود
روئے دل چوں از ہوا بر تافتی

محنت امروز را فردا کن
غم مخور آخر کہ آب و ناں دهد
گر تو مردی فاقہ را مردانہ کش
حق دیدماند مرغان روزیت
گر دید تو تشش لب نان فطیر
تا نگردی جفت با اہل نفاق
نظرش از جامہائے دلق نیست
خاص شمارش کہ او عامی بود
کے ہوئے مرکب و زینت بود
بعد از اں می داں کہ حق رایافتی

در بیان در یافتن حقیقت نفس امارہ

چوں شتر مرغی شناس این نفس را
گر پیر گویش گوید اشترم
چوں گیاه زہر زنگش دلکش ست
گر بطاعت نخواستی مستی کند
نفس را آں بہ کہ در زنداں کنی
کام نفس بد بر آوردن خطاست
نیست درانش بجز جوع و عطش
چوں شتر در رہ در آئی و بارکش
بار ایزد را بجاں باید کشید

نے کشد بار و نہ پڑو بر ہوا
در نہی بارش بگوید طارم
بیک طعمش تلخ و بولیش ناخوش ست
لیک اندر معصیت چستی کند
ہر چہ فرماید خلاف آں کنی
زانکہ دشمن را سپردن خطاست
تا کہ سازی رام اندر طاعتش
بار طاعت بر در جب بارکش
ور نہ همچو سگ زباں باید کشید

۲ قوت از وی لب بکنان
نان فطیر: وہ روٹی جو خمیری نہ ہو
خم مشو: نہ جھک۔ طاق: محراب۔
جفت: جوڑا۔ اہل نفاق: مومن
کا کام: صرف خدا کے سامنے جھکنا
ہے۔ ننگ: ذلت۔ خلق: مخلوق۔
دلق: گڈری۔ خاص: یعنی اس
کا مخصوص بندہ۔ عامی: عام آدمی۔
فاسخ: خالی۔ ہوا: خوشبو۔ کربا
سواری: می داں: سمجھ
۳ در یافتن: جاننا۔ شتر مرغ:
ایک جانور ہے جس کی بالائی خست
اونٹ کی سی ہے اور پیر بھی ہیں لیکن
ان سے وہ اٹل نہیں سکتا ہے۔
نے کشد بار: بوجھ نہیں کھینچتا ہے
پیر: اٹل۔ اشتر: اونٹ۔ نہی:
نہاؤں کا امر ہے۔ طارم و پرند:
گیاہ زہر: زہری گیہاں۔ طاعت:
فرمانبرداری۔ معصیت: گناہ۔
۴ زنداں: قید خانہ۔ ہر چہ:

یعنی اس کو قابو میں رکھ اور اس کی خواہش پوری نہ کر۔ کام: مقصد۔ دشمن: یعنی نفس امارہ۔ درماں: علاج۔ جوع: بھوک۔ عطش: پیاس۔ رام: فرمانبردار۔ رہ: راہ خدا۔ در آئی: در زائد ہے۔ بار: بوجھ۔ در: دروازہ۔ جبار: کارساز یعنی اللہ۔ ایزد: اللہ۔ ورنہ: یعنی کتے کی طرح ہاتھ پٹے گا۔

۱ گردن می کشند: سرکشی کرتا ہے۔ نفرت: انبار: بوجھ۔ گلستانِ حیات: زندگی کا باغ یعنی جنت۔ پر بریخت: عاجز رہا۔ تحمل: برداشت کرنا۔
 ۲ تحمل: خوبصورت ہونا۔ امانت: یعنی انسان میں وہ استعداد ہے جس کی بنا پر اس کو مکلف بنایا گیا ہے اس شعر میں بیت انا عرضنا الاماناتہ کی طرف اشارہ ہے
 اور دوسرے شعر میں انا کان ظلوماً
 پسند نامہ عطار

جھولہ کی طرف اشارہ ہے۔ روز
 اول: ازل۔ فضولی: شخص ہے۔
 جو بڑے استحقاق کے کوئی معاملہ
 کرے امانت کے قبول کرنے کو
 فضولی سے تعبیر کیا ہے۔ جھولی:
 نادانی۔ جنبش: یعنی عبادت کر
 جی: ہاں قرآن پاک میں ہے کہ
 ازل میں اللہ نے رُحوں سے پوچھا
 تھا کہ کیا میں تمہارا رب نہیں ہوں
 تو سب نے جواب میں ہاں کہا تھا
 اسی کو عہدِ الست کہتے ہیں تنبیل:
 سست۔ کسلاں: کاہل خذلان:
 رسوائی۔ یاد: ہوا۔

۳ دزدان: دزد کی جمع
 چور۔ کمبے: چھپاؤ کی جگہ۔
 رہبر سے بر: یعنی کسی مرشد کا ہاتھ
 پکڑ۔ منزل: یعنی معرفتِ خداوندی
 کی منزل۔ پس: پیچھے۔ ممان:
 مت رہ۔ گراں بار: بوجھل۔ ہریش:
 یعنی ہر وقت رونے کا۔ لاشرہ: کمزور
 گدھا۔ سبک: ہلکا جیفہ: مردار
 خوار: ذلیل۔ زبوں: خستہ۔
 ۴ خود رآئی: کسی کی نہ مانا۔
 خود ستائی: خود اپنی تعریف کرنا۔
 سر: یعنی خود رآئی سے یہ بہتہ ہے
 کہ کسی کا دل مولے۔ دستار: کامر۔

باشد از نظریں برو انبار ہا
 از گلستانِ حیا تش پر بریخت
 در جہاں جانش تحمل می کند
 از کشیدن پس نباید شد ملول
 و اں فضولی از جھولی کردہ
 چوں بلی گفتی بہ تن تبیل مباش
 حاصلش گمراہی و خذلاں بود
 و ز ہمہ کار جہاں آزاد باش
 رہے کہ برتا نمائی بر نہ مین
 گوشش کن پس ممان از دیگران
 ہر دیش از دیدہ چوں باران بود
 ورنہ در رہ سخت بینی کار خویش
 کز پئے آن گشتہ خوار و زیوں

ہر کہ گردن می کشد زیں بار ہا
 چوں شتر مرغ آنکہ از بارش گریخت
 ہر کہ بارش را تحمل می کند
 کردہ بار امانت را قبول
 روز اول خود فضولی کردہ
 جنبش کن اسے پس غافل مباش
 ہر کہ اندر طاغش کسلاں بود
 وقت طاعت تیز رو چوں ہدایت
 راہ پر خوف ست و زرداں در کمین
 منزلت دورست و بارت بس گراں
 ہر کہ در رہ از گراں باران بود
 لاشرہ داری سبک کن بار خویش
 چسیت بارت ہ جیفہ دیائے دن

در بیان ترک خود رآئی و خود ستائی

تا توانی دل بدست آراے سپر
 از ہمہ بر سر نیانی چوں کلاہ
 قصد جاں کرد آنکہ او آراستن
 در تکلف مرد را نبود اساس
 در جہاں فرزند آسائش بود
 بہرہ از عیش و شادی نبودش
 ہر کہ خود را کم زند مرد آں بود

سرچہ آرائی بدست آراے سپر
 تا نگیری ترک عز و مال و جاہ
 نیست مردی خویش را آراستن
 نیست برتن بہتر از تقوی لباس
 ہر کہ او در بند آرائش بود
 عاقبت جس نامرادی نبودش
 خود ستائی پیشہ شیطاں بود

تک: چھوٹا۔ قصد جان کر: یعنی اس نے اپنی روح کو مار ڈالا۔ تن: جسم۔ بدن: جسم پر۔ تقوی: پرہیزگاری۔ اساس: بنیاد۔ بندہ فکر: نامرادی: یعنی اللہ کے فضل سے محرومی۔ خود را کم زند: اپنے آپ کو کسی شمار میں نہ سمجھے۔

۱ ملعون اچھکارا ہوا۔ لاجرم: لامحالہ۔ از تواضع: یعنی اگھاری کیوجہ سے مٹی انسان کے مرتبہ کو پہنچ جاتی ہے۔ نار: آگ۔ ابلیس: شیطان۔ مستکبری: تکبر مقبل و باجنت مستغفری و پند نامہ عطار

تا قیامت گشت ملعون لاجرم
نور نار از سرکشی گم می شود
گشت مقبل آدم از مستغفری
خوار شد شیطان چو اشکیار کرد
خوشه چوں سر بر کشد پستش کند

گفت شیطان من ز آدم بہترم
از تواضع خاک مردم می شود
رانده شد ابلیس از مستکبری
شد عزیز آدم چو استغفار کرد
دانہ پست افتد ز بردستش کند

توبہ کرنا۔ عزیز: ابلیس۔ استغفار: معافی چاہنا۔ اشکیار: تکبر کرنا۔ دانہ: یعنی مٹی میں ملتا ہے تو ابتر ہے، خوشہ سرکشی کرتا ہے تو ٹوٹا جاتا ہے۔

۲ آثارہ اثر کی جمع علامت۔

اہلباں: اہل کی جمع بیوقوف۔

آگہی: اطلاع۔ بدہ: برا۔ کساں:

یعنی دوسرے لوگ۔ تخم: بیج۔

سخاوت: بخشش خُلق: اخلاق۔

عبود: خدا۔ بدخونی: بدعاجی۔

خونے بد: بری مائت۔ نہ آز

انسان: انسان تو وہی ہے جس

میں انس و محبت کا مادہ ہو۔

۳ بجھلک: ذلیل بخیل۔

مسخ: بوچڑخانہ، بوچڑخانہ کا کتا

سروقت گوشت کو دیکھتا ہے لیکن

کھانہ نہیں کھاتا۔ اسی طرح بخیل کے

پاس مال ہوتا ہے اور وہ اس سے

نالاہ نہیں حاصل کرتا ہے۔

کرآن: کنارہ۔

۴ عاقبت: مصیبتوں سے

چھٹکارا۔ رستہ: بچا ہوا۔ باز:

یعنی دوبار سے تعلق و۔ رو:

یعنی اس طرح زندگی گذار کہ نفس

اور دنیا سے تعلق رہ۔ آرزو:

لاہج۔ روآرد: منوجہ ہوگی۔ صد: تنو۔ میان: ہمیانی۔ امان: حفاظت۔ ریاکن: چھوڑ دے۔ رہی: توجھکارا پائے۔ خطر: خطرہ

در بیان آثار اہلباں

یا تو گویم تا بیابی آگہی
باشد اندر جستن عیب کساں
آنکہ امید سخاوت داشتن
بیچ قدرش بردر معبود نیست
کار او پیوستہ بدرونی بود
مردم بدخونہ از انساں بود
واں بخیلک از سگان مسخ است
پشتہ افتادہ زیر پائے پیل
تا نباشی از شمار اہلباں

چار چیز آمد نشان اہلی
عیب خود را بد نہ بیند در جہاں
تخم بخیل اندر دل خود کاشتن
ہر کہ خلق از خلق او خوشنود نیست
ہر کہ اورا پیشہ بدخونی بود
خونے بد در تن بلائے جاں بود
بخل شاخے از درخت زوخ است
رستے جنت را کجا بیند بخیل
باش از بخل بخیلاں برکراں

در بیان عاقبت

باز باید داشتن دست از دو چیز
تا بلا یا رانیا شد با تو کار
با تو رو آرد ز بر سو صد بلا
ہر کجا باشد بود اندر اماں
تا رہی از ہر بلا و ہر خطر

از بلا تارستہ گردی اے عزیز
رو تو دست از نفس دنیا باز دار
گر بخرص و آرز گردی مبتلا
آنکہ نبود بیچ نقدش در میاں
نفس و دنیا را ریاکن اے پسر

۱۔ بسا کس: بہت سے آدمی۔ نزار: ذلیل۔ نزار والا: غر۔ مرغ: پرند۔ دام: چال۔ صیاد: شکاری۔ بود و نآ بود: ہونا نہ ہونا۔ شکر: شمار کر۔ قہر: غصہ۔
 ایمن: مطمئن۔ آزار: تکلیف۔
 پند نامہ عطار؟

یاری: مدد۔ فریاد رس: فریاد
 کو پہنچنے والا۔

۲۔ کرا: کہ اورا۔ غدرش:
 خواہ: معافی مانگنے کا حکم۔

مخالف: عرصہ گاہ یعنی میدان
 قیامت: غنا: بے نیازی۔

ذوالمنن: احسانات والا،
 یعنی اللہ۔ قناعت: بقوڑے

پر صبر۔ قناعت: سمجھ۔ نامننا:
 نالائق۔ رجا: سپرد۔ مردمی:

شرافت۔ میل: خواہش۔
 بسکاسی: ہلکا پن پیش از عہد:

پیشوا، بلند مقام۔
 ۳۔ دادگر: انصاف کرنے

والا۔ زیر دست: کمزور اور کر:

یعنی جو نصیحت پر خود بھی عمل
 کرتا ہے دوسرے اس کی

نصیحت پر کار بند ہوتے ہیں
 مول: رنجیدہ۔ سہرچہ: یعنی

شریعت جس بات کو پسند
 کرے۔ دور باش: جدا رہ۔

تاصواب: دوسرا مصرعہ پہلے
 پڑھنے مطلب واضح ہے۔

رستگاری: چھٹکا لا۔ یادگیر:
 یاد رکھ۔ ذوالجلال: اللہ۔

قوت: روزی۔

در بلا افتاد و گشت از غم نزار
 آمد و در دام صیاد او فتاد
 بود و تا بود جہاں یکسر شکر
 در پئے آزار ہر مومن مباش
 ز انکہ نبود جز خدا فریاد رس
 تا نباشد خصم تو در عرصہ گاہ
 در قناعت می توانش بافتن

اے بسا کس کہ برائے نفس نزار
 از برائے نفس مرغ تا مراد
 تا دولت آرام یابد اے پسر
 از عذاب قہر حق ایمن مباش
 در بلا یاری مخواہ از بیچ کس
 ہر کرا کہ تجاندہ غدرش۔ خواہ
 گر غنا خواہد کسے از ذوالمنن

در بیان عقل عاقلان

دور باید بودش از پچار چیز
 مردمی نکند بجائے ناسزا
 زیں پو بگذشتی بسکاسی ممکن
 در زمانہ باصلاح تن بود
 دست بر تان و نمک بکشادہ دار
 زیر دستاں را نکو دارے پسر
 بند اورا دیگران بندند کار
 قول اورا دیگرے نکند قبول
 دور باش ازوے چو مستی ہوشمند
 بر مراد خود ممکن کارے پسر

ہر کرا عقل ست و دانش اے عزیز
 کار خود یا ناسزا نکند رہا
 عقل داری میل بدکاری ممکن
 ہر کرا از حلم دل روشن بود
 تا شوی پیش از ہمہ در روزگار
 تا تو باشی در زمانہ دادگر
 ہر کہ بر بند خود آمد استوار
 ہر کہ از گفتار خود باشد ملول
 ہر چہ باشد در شریعت ناپسند
 تا صواب کار بینی سہر سبر

در بیان رستگاری

ہا تو گویم یادگیرش اے عزیز
 دوم آمد جستن قوت حلال

ہست بیشک رستگاری در سہ چیز
 زانیکے ترسیدن ست از ذوالجلال

۱۔ راست: سیدھا راستہ۔ ۲۔ او کا مخف ہے تو وضع: انکساری۔ مسرکن: یعنی کسی دنیا دار کے سامنے نہ جھک۔ ۳۔ اگر بیزارشہ: ناراض ہو یا مستانی: تعریف نہ کر۔
 مردار: یعنی دنیا کا مال۔ مردگان: مردہ کی جمع۔ اغنیاء: غنی کی جمع۔ مالدار: ۲۔ گور: قبر۔ حسرت: یعنی مال دولت کی حسرت۔ قبر میں ساتھ جائیگی۔ ذکر: یادِ خدا۔
 دائم: ہمیشہ۔ دار: بخشش۔
 زندہ دار: وقت کی زندگی یہ ہے
 کہ اس میں خدا کا ذکر ہو۔ ایام: یوم
 کی جمع۔ دن: زمانہ۔ مجروح: زخمی۔
 مونس: ساتھی۔ کے: کب۔ کاخ: محل
 ایوان: محل، رحمان: اللہ۔
 ۳۔ اند آل: یعنی جہاں
 میں اللہ کی یاد نہیں ہوگی تو اس کو
 شیطان اپنا گھر بنا لیتا ہے۔ یومنا:
 اے مومن۔ دو عالم: یعنی دنیا
 اور عقبی۔ اخلاص: یعنی ذکر صرف
 خدا کے لیے کرے۔ نخت: پہلے
 سے وجہ: تین طریقے۔ گزاف:
 بیکار بات۔ عام: یعنی عام لوگ۔
 ذکر زبان: زبان سے اللہ کا نام
 لینا۔ خاصان: جو خدا کے مخصوص
 بندے ہیں۔ دل: یعنی ان کا
 دل ذکر الہی میں مصروف رہتا
 ہے۔
 ۴۔ خاص الخاص: یعنی
 اللہ کے بہت ہی مخصوص بندے۔
 سر پوشیدہ: مراد ذکر روح
 ہے جس میں ساتوں لطائف
 جاری ہو جاتے ہیں۔ ذکر:
 ذکر کرنے والا۔ خاص: ٹوٹے میں
 پڑا ہوا۔ ذکر بے تعظیم: یعنی ذکر
 کرتے وقت خدا کی بڑائی کا دھیان
 رکھنے۔ حرمت: عزت و احترام۔ مہ: خاص۔ اعضاء: عضو کی جمع، بدن کا حصہ۔ ذکر چشم: یعنی آنکھ کا ذکر ہے کہ اللہ کے در سے روئے۔ آیات:
 آیت کی جمع، نشانی، یعنی وہ چیزیں جو خدا کو یاد دلائیں۔

<p>رشتہ کار راست آنکہ این نصلت راست دوست و از ندرت ہمہ خلق بہاں در کنی بیشک رود و بیت دست بیگماں ازوے خدا بیزارشہ تا چہ خواہی کردن این مردار را اسے پسر با مردگان صحبت مدار بعد از ان در گور حسرت بردہ گیر</p>	<p>سوئی منتن بود بر راہ راست گرتواضع پیش گیری اے ہواں مسرکن در پیش دنیا وارست ہر کہ اورا حرص دنیا دارشد بہر زر مستائے دنیا دار را مردگانند اغنیائے روزگار مال و زر بچد بدست آوردہ گیر</p>
--	---

در بیان فضیلت ذکر

<p>گر خبر داری ز عدل و داد و حق در تغافل مگذران ایام را مرہم آمد این دل مجروح را کے ہوائے کاخ و ابوانت بود اندراں دم ہمدم شیطان شوی تا بیابی در دو عالم آبروی ذکر بے اخلاص کے باشد درست تو ندانی این سخن را از گزاف ذکر خاصاں باشد از دل بیگماں ہر کہ ذاکر نیست او خاصر بود و اندراں یک شرط دیگر حرمت است ہفت اعضا ہست ذاکر اسے پسر باز در آیات او نگر بستی</p>	<p>باش دائم اسے پس در یاد حق زندہ دار از ذکر صبح و شام را یاد حق آمد غذا این روح را یاد حق گر موس جاننت بود گر زمانے غافل از رحماں شوی مومنا ذکر خدا بسیار گوی ذکر را اخلاص می باید نخت ذکر برسہ وجہ باشد بے خلاف عام را نبود بجز ذکر زباں ذکر خاص کہ خاص ذکر سر بود ذکر بے تعظیم گفتن بدعت است ہست مہر عضو را ذکرے دگر ذکر چشم از خوف حق بگریستن</p>
---	---

۱ سعادت: نیک بختی - شرح تفصیل: خلیل: دوست: تدبیر: مصلحتیں - نشان: علامت - جفا: ظلم - نامنرا: نامناسب - بخت: نصیب - سازگار: موافق - نار: آگ - پندرہ نامہ عطار

در بیان سعادت و نصیحت

شرح این ہر چار لہنوائے خلیل
 باشدش تدبیر با دوستاں
 صبر وارد از جفائے نامنرائے
 در جہاں باشد بد شمن سازگار
 داں کہ اہل سعادت گشتہ
 یار باشد دولت شکیگر تو
 بخت دولت زو فرارے میکند
 گر توانی کشت اورا با تکر
 گر ہمی خواہی کہ یابی عیش خوش
 بر نہ بندی رخت زانجا زینہار
 با چنین کس پند خود ضائع ممکن
 جہد کردن بہر او بے حاصل ست
 کے تواند باز گرداند قضا
 کار خود را سر بسر ویراں کند
 روز او چوں تیرہ شب گرد تباہ

بر سعادت چار چیز آمد دلیل
 از سعادت ہر کرا باشد نشان
 ہر کرا باشد سعادت رہنمائے
 ہر کرا بخت و سعادت گشت یار
 گر تو خود نار ہو ارا کشتہ
 گر بود با دوستاں تدبیر تو
 از سر خود ہر کہ کارے میکند
 دشمن خود را نباید زد تیر
 تا توانی جوہر نا اہلاں بکش
 چوں ترا آمد مقامے سازگار
 در نصیحت آں کہ نپذیرد سخن
 خوبی بد را نیک کردن مشکل ست
 بندہ را اگر نیست در کار رضا
 ہر کہ او استیزہ با سلطان کند
 ہر کہ او باغی شود از بادشاہ

در بیان علامت مدبران

یاد گیرش گر تو روشن خاطر
 پس بجاہل دادن سیم و زرت
 در حقیقت مدبر است آں بوالفضول
 ہست از اں تدبیر جہاں را نقرتے

چار چیز آمد نشان مدبری
 مدبری باشد با بلہ مشورت
 ہر کہ پند دوستاں نکند قبول
 ہر کہ از دنیا نگیرد و عبتے

ہوا: خواہش -

۲ دولت شکیگر: یعنی
 شب بیداری - از سر خود: یعنی جو خود سری سے کام لیتا ہے - تیر: کھاڑی کی وضع کا ایک ہتھیار ہوتا ہے جسکو یعنی دشمن کو اگر احسان کر کے ختم کر سکتا ہے تو لڑ کر ختم کرنے کی ضرورت نہیں ہے - جوہر: ظلم - عیش خوش: خوش عیشی - مقام: جگہ - رخت: سامان -

۳ زینہار: ہرگز - نپذیرد: نہ قبول کرے - پند: نصیحت - خوبی: عادت - جہد: کوشش - بندہ: یعنی قضائے خداوندی نہیں مل سکتی لہذا اس پر خوشنودی کا اظہار ضروری ہے - استیزہ: لڑائی - تیرہ شب: تاریک رات -

۴ مدبران: مدبر کی جمع بد بخت - مدبری: بد بختی - خاطر: طبیعت خیال - ابلہ: بیوقوف - جاہل: نادان - زرت: یعنی اپنا سونا - پند: نصیحت - بوالفضول: بیہوش -

عبرت: دوسروں کو دیکھ کر نصیحت حاصل کرنا -

جہالت نصیحت سے وہ ماواں
 ہو کہ تعلق منقطع کر لیتا ہے -
 پیوند تعلق -

۲ عبتے یعنی دو سروں کے
 احوال سے نصیحت حاصل کرو -

آگاہی واقفیت - آداب پشت
 پہننا قطع تعلق کرنا معتبر یعنی
 قابل قدر - خرد حقیر در نظر
 یعنی لظاہر خشم دشمن - ناخوش
 رنجیدہ - چارمی یعنی چوٹھی چیز
 جو لظاہر چھوٹی ہے مگر سکوڑا
 سمجھنا چاہیے - تا بہرگز نہ سکڑے
 دشمن -

۳ نضر کوچ یعنی دشمن کو
 اگر خنجر کھجے گا تو ایک ذرہ نہکے
 کیونکہ گھر سے بے گھر ہونا
 ذرہ آتش یعنی ایک چنگاری
 عالم کو جلا دالتی ہے - اندک
 تھوڑا - خوار و ذلیل - قدر
 مرتبہ - رنج - مرض - غمخواری
 یعنی علاج - پیچاریگی - نا علاج
 ہونا - درد یعنی درد مگر علاج
 نہ کیا جائے تو آدمی پاگل ہو سکتا ہے
 پرخندہ محتاط - از پاد آئی
 تو اوندھا ہو -

۴ آب پانی - ولے اہلے

۵

مشورۃ ہر کس کہ با ابلہ کند آنکہ مال و زر وہد با جاہلان زر چو جاہل را نمی آید بکف نشنود از دوست مدبر پند را عبرتے گیر از زمانہ اے جوان ہر کرا از عقل آگاہی بود	دیو ملعوش سبک گمہ کند آنچنان کس کے بود از مقبلان میکند اسراف می سازد تلف از جہالت بگسلد پیوند را تا نباشی از شمار مدبران نزد او ادبار گمراہی بود
--	---

در بیان آنکہ چہار چیز را حقیر نباید شمرد

چار چیز آمد بزرگ و معتبر زان یکے خشم ست دیگر آتش ست چارمی دانش کہ آراید ترا ہر کہ در پیشش عدو باشد حقیر ذرہ آتش چو شد افروختہ علم اگر اندک بود خواریش مدار رنج اندک را بکن غمخواری درد سر را اگر بخوید کس علاج باش از قول مخالف پرخند آتش اندک تو او کشتن با بے	می نماید خسر لیکن در نظر باز بیماری کز و دل ناخوش ست ایں ہمہ تا حشر و نماید ترا از بلائے او کند روزے نصیر بینی از وے عالمے را سوختہ زانکہ دارد علم قدر بے شمار ورنہ بینی عجز در بیچارگی خوف آں باشد کہ برگردد مزاج پیش از ان کہ پا در آئی اے سپر وائے آں ساعت کہ گیرد التہاب
--	---

در بیان مذمت خشم و غضب

اے پسر ہر کس کہ دارد چار چیز عاقبت رسوائی آید از لجاج بے گماں از کبر خیزد و دشمنی	چار دیگر ہم شود موجود نیز خشم را نکند پشیمانی علاج حاصل آید خواری از کابل تنی
---	---

۶

ساعت وقت - التہاب: پٹے مانا - مذمت برائی - خشم - عقدہ - اے پسر یعنی آئندہ بیان کی جانوالی چار چیزیں چار چیزوں سے پیدا ہوتی ہیں - لجاج: جھٹلنا - پشیمانی دشمنی - کبر و تجر - خواری ذلت - کابل تن: سست بدن -

۱۔ لوجی، چٹا لوپن، شوئی، بدبختی، خشم خود یعنی جب کوئی جاہل غصہ کرتا ہے۔ کبر، تکبر، بالا گردن یعنی اکثر گل و ہر سے سرو چا کرتا ہے۔ پیشہ، یعنی عادت۔ تیشہ، بسولہ، فو خوردن، پند نامہ عطار

چوں لوجی در میاں پیدا شود خشم خود را چونکہ راند جاہلے ہر کہ گشت از کبر بالا گردنش کاہلی را ہر کہ سازد پیشہ خشم خود را گر فرو خورد کسے ہر کہ او افتادہ و تن پر دست	بندہ از شوئی او رسوا شود جز پیشانی شس بود حاصلے دوستاں گردند آخر دشمنش آید از خواری بیائش تیشہ عاقبت بیند پیشانی بسے نیست آدم کمتر از گاؤ و خرست
--	---

نگل لینا۔ بسے بہت۔ افتادہ؛ یعنی سستی سے پڑا ہونے پر روز آرام طلب۔ گاؤ گائے بیل۔ خر، گدھا۔

۲ بے ثباتی؛ ناپائیداری۔ خواجہ، صاحب۔ بقا؛ بھیراؤ، گوش؛ یاد رکھ۔ نیکو بقا؛ جو دیکھنے میں بھلا معلوم ہو۔ جور؛ ظلم۔ سلطان؛ بادشاہ۔ عتاب؛ ناراضی۔ اصدقا؛ صدیق کی جمع۔ دوست۔ مہربانیت۔ صحبت؛ ساتھ۔ ناجنس؛ بے میل۔

در بیان بے ثباتی چہار چیز و پیریزاں

چار چیزے خواجہ کم دارد بقا جوڑ سلطان را بقا کمتر بود دیگر آل مہرے کہ بینی از زباں بار رعیت چوں کند سلطان ستم گر ترا از دوستاں آید عتاب گر چہ باشد زن زمانے مہرباں چوں بنا جنساں نشیند آدمی زاغ چوں فارغ ز بونے گل بود صحبت ناجنس جاں کاہی بود چوں ترا ناجنس آید در نظر	گوش داراے مومن نیکو بقا پس عتاب اصدقا کمتر بود بے بقا چوں صحبت ناجنس داں مرو را باشد بقا در ملک کم کم بقا باشد چون خط بر رومے آب چوں کم آید بہرہ بکشاید زباں کمترک بیند از ایشان بہر می نظرش از صحبت بلیل بود جملہ رازیں حال آگاہی بود اے پسر چوں باد از رومے در گذر
---	---

۳ رعیت در عابا۔ ستم؛ ظلم۔ مرو را؛ یعنی خاص اس کیلئے۔ عتاب؛ ناراضی۔ خط؛ پانی کی لکیر۔ زن، عورت۔ بہرہ؛ یعنی گھر کے خرچ کا حصہ۔ بکشاید یعنی لٹیگی۔ کمترک؛ بہت تھوڑا۔ بہر می؛ ساتھ۔ زاغ؛ کوا۔ نظرش؛ یعنی بیل کا ساتھ چھوڑ دیکھا۔ جاں کاہی؛ روح کا گھاؤ۔

در بیان آنکہ چہار چیز از چہار چیز کمال می یابد

چہار چیز از چہار دیگر شد تمام دانش مرد از حشد دیگر کمال دینت از پیر پیہر کمال می شود	چوں شنیدی یاد میدارے غلام از عمل دینت ہمی یابد جمال نعمتت از شکر شامل می شود
--	--

۴ چوں باد یعنی ہوا کی طرح گذر جا۔ تمام؛ مکمل۔ غلام؛ لڑکا۔ دانش؛ سمجھ۔ حشد؛ عقل۔ از عمل؛ یعنی دین عمل سے خوبصورت بنتا ہے۔ پیر پیہر؛ تقویٰ۔ یعنی بری باتوں سے بچاؤ۔ نعمتت؛ یعنی اللہ کا شکر کرنے سے نعمتوں میں اضافہ ہوتا ہے۔

گوشمال: کان انیشتا۔ یعنی سزا ٹیکرنا کر دینا، یعنی اللہ کی نعمت کی ناشکری اسکے زوال کا سبب ہے۔ بہرہ: نصیبہ۔ علم: یعنی بے عقل علم سے کام نہیں لے سکتا ہے۔
پیش: یعنی بے عقل سے علم حاصل
پندرہ نامہ عطار

ذکرنا چاہیے مشہور ہے کہ ایک من
علم کیلئے دس من عقل درکار ہے۔
بے خرد: یعنی بیوقوف کا علم
بتاہ کن ہے۔

۲ علم مرغ: یعنی علم میں
پرداز عقل سے حاصل ہوتی ہے۔
نود برآں: یعنی عمل نہ ہو۔ کراں:
کنارہ۔ بازگردانیدن: واپس لوٹانا۔

حدیث: بات۔ ناگہ: اچانک۔
ازکماں جب نیرکماں سے نکل جائے:
حدیث گفتہ: کہی ہوئی بات۔

۳ کس نہ گرد آند: خدا کے نصیبہ
کو کوئی نہیں لوٹا سکتا۔ بچنیں:
جو عمر ضائع ہو گئی وہ بھی واپس
نہیں آ سکتی ہے۔ بے اندیشہ:
بے سوچے سمجھے۔ ندامت: شرمندگی
نازگفتی: یعنی نہ کہی ہوئی بات

تو کہی جا سکتی ہے نہ بخش: چھپانا۔
عمر: زندگی۔ نفس: سانس۔ دیگر:
پھر۔ بازپس: واپس۔ قضا:
یعنی خدائی فیصلہ۔ رد: لوٹانا۔
بد نہ گرد: اچھا کیا۔ امان:
حفاظت۔ مہر: یعنی زبان پر
خاموشی کی مہر لگالے۔

۴ می سزد: مناسب ہے۔
توزیر: دہرا۔ نیز: پھر۔ حاصل آند:

بے عمل را اہل دیں کس نشمرد
غافلان را گوشمالی میدہد
بہش شاکر کمال نعمت است
پیش بے عقلان نمی بایست
علم مرغ و عقل بال است اے سپر
از طریق عقل باشد بر کراں

ہست دانش را کمالات از خرد
شکر نعمت را کمالے میدہد
شکر ناکردن زوال نعمت است
علم را بے عقل نتوان کار بست
بے خرد دانش و بال است اے سپر
ہر کہ علی دارد و نبود برآں

در بیان آنکہ باز گردانیدن آں محالست

از محالات ست باز آوردنش
یا کہ تیرے جست بیرون از کماں
کس نہ گرد آند قضاے رفتہ را
بچنیں عمرت کہ ضائع ساختی
پس نہ امتہائے بسیارش بود
چوں بہ گفتی کے تو ان نہفتنش

چار چیز ست آنکہ بعد از رفتنش
چوں حدیث رفت ناگہ بر زباں
باز چوں آرد حدیث گفتہ را
باز کے گرد چوں تیر انداختی
ہر کہ بے اندیشہ گفتارش بود
تا نہ گفتی می توانی گفتنش

در بیان غنیمت دانستن عمر

چوں رود دیگر نیاید باز پس
ہر کہ راضی از قضا شد بد نہ کرد
مہرمی باید نہادن بر زباں
چوں رود پیشش نخواہی دید نیز

عمر را می دان غنیمت بر نفس
یہیچ کس از خود قضا را رد نہ کرد
ہر کہ می خواہد کہ باشد در اماں
می سزد گر عمر را داری عزیز

در بیان خاموشی و سخاوت

یاد گیر ایں نکتہ از من اے عزیز
گردو ایمن نبودش اندیشہ

حاصل آید پنج چیز از چار چیز
خاموشی را ہر کہ سازد پیشہ

چار چیزیں چار چیزوں سے حاصل ہوتی ہیں۔ پیشہ: عادت۔ ایمن: محفوظ۔ اندیشہ: فکر۔

۱ فاش ظاہر سخاوت بخشش - سروری سرداری - شکر شکر ادا کرنے سے نعمتوں میں اضافہ ہوتا ہے - روہ یعنی اس طرح چلا پل - نکوئی : بھلائی - خلق مخلوق - جود عطا - کرم - پسند نامہ عطار

۲۴

گشت ایمین ہر کہ نیکی کردن باش شکر نعمت را دہد افزوں تری از سلامت کسوتے بر دوش کرد رو نکوئی کن تو با خلق جہاں در میان خلق گردد محترم آں ہمہ می داں کہ با خود می کند تا توانی با سخا و جود باش تا نہ سوزد مر ترا نار سقر	گر سلامت بایدت خاموش باش از سخاوت مرد یا بدستوری ہر کہ او شد ساکت و خاموش کرد گر بھی خواہی کہ باشی در اماں بر کرا عادت شود جود و کرم ہر کہ کارے نیک یا بد می کند اے برادر بندہ معبود باش باش از بخل بخیلاں پُر حذر
---	---

بخشش - محترم : با عزت -
۲ ہر کہ یعنی انسان
نیک اور بد اپنے ہی لئے کرنا
ہے - معبود : خدا : تا توانی ،
جب تک ہو سکے - پُر حذر ،
پُر خوف - نار : آگ - سقر :
دوزخ - خوار می : ذلت -
۳ بردہ : پھلے -
اہل تمیز : جو اچھے برے میں
فرق کریں - صادر شود :
ہوے - سوال آوردن :
مانگنا - خوار ذلیل - استخفاف :
توہین - پایاں ، انجام - عاقبت ،
انجام کار - احتیاط : بچاؤ - بار :
بوجہ - ناسازگار : ناموافق
فرار : بھاگنا
۴ شکست : ہار : گوش دار :
سن لے - وام : قرض - جرم :
خطا - عیب : بال بچے -
پُر قطار : یعنی بہت - غرق
وام : قرض میں ڈوبا ہوا -
آشام : پینے والا - خیرہ :
بے نور - زار : ذلیل -

در بیان چیزے کہ خوار می آرد

نشند این نکتہ جز اہل تمیز بیسند او چارہ دگر بے اختیار ماند تنہا ہر کہ استخفاف کرد عاقبت روزے پشیمانی خورد بردش آخر نشیند بارہا دوستان بیشک کند ازوے فرار	چار چیزت بردہ از چار چیز ہر کہ زو صادر شود این چار کار چوں سوال آورد گرد خوار مرد ہر کہ در پایاں کارے ننگرد ہر کہ نکند احتیاط کارہا ہر کہ گشت از خودیے بد ناسازگار
---	---

در بیان اینچہ آدمی را شکست آرد

باتو گویم گوش دارے حق پرست جرم بے حد و عیب ال پر قطار ہر دمش از غصہ خون آشام شد خیرہ گردد ہر دو چشم روشنش در زمانہ زاری کارکش بود	آدمی را چار چیز آرد شکست دشمن بسیار و وام بے شمار وائے مسکینے کہ غرق وام شد ہر کرا بسیار باشد دشمنش ہر کرا اطفال بسیارش بود
---	---

۱۔ زنا: زنی جمع - عورت - سببیاں: جسی کی جمع - بچہ - سرسرا پوری - چشم وفاقا و فاداری کی امید - سادہ دل: بیوقوف - ایمنی: اطمینان - ابلہ: بیوقوف -

۲۵

در بیان صفت زنا و صبیباں

گوش دارش با تو گویم سرسبر سادہ دل را بس خطا باشد خطا صحبت صبیباں ازینہا بدترست کے کند دشمن بغیر از دشمنی	چچار چیز است از خطا ہاے سپر اول از زن داشتن چشم و ف ایمنی ز ابلہ خطائے دیگرست چارمی از مکر دشمن ایمنی
---	--

در بیان عطائے حق

با تو گویم یاد گیرش اے سلیم والدین از خوش راضی کردن ست چچارمی نیکی بہ خلق نامراد	چچار چیز است از عطا ہائے کریم فرض حق اول بجا آوردن ست دیگر چسیت با شیطان جہاد
--	---

در بیان آنکہ عمر زیادہ کند

این نصیحت بشنواے جان عزیز وانگہے دیدن جمال ماہ و ش می فراید عمر مردم را ازاں در بقا افزویش حاصل بود	می فراید عمر مرد از چچار چیز اول آوردن بگوش آواز خوش سوم آمد ایمنی بر مال و جان آنکہ کارش بر مراد دل بود
--	---

در بیان آنکہ عمر را بکاہد

یاد دارش چون شنیدی اے عزیز پس غریبی وانگہے ترنج دراز عمر او بیشک بکاہد اے پسر عمر را اینہا ہمسای دارد زریاں کار او ہر لحظہ دیگر ساں بود کز ہمہ دارد خدایت در اماں	عمر مردم را بکاہد پنج چیز شدیکے زان پنج در پیری نیاز ہر کہ او بر مردہ اندازد نظر پنجم آمد ترس و بیم از دشمنان ہر کہ او را دشمنان ترساں بود از خدا ترس و مترس از دشمنان
--	---

صحبت: ساتھ - مکر: چالاک -

کے کند: کب کرے - کریم:

سخی یعنی اللہ - سلیم: سالم -

۲۔ بجا آوردن: کرنا -

والدین: یعنی اپنے ماں باپ

خلق نامراد: محتاج انسان

می فراید: بڑھے - بڑھا - بشنو:

سُن - آواز خوش: اچھی آواز -

جمال: خوبصورتی - ماہ و ش:

چاند جیسا - ایمنی: اطمینان -

بر مراد دل: تنہا کے مطابق -

بقا: یعنی عمر کا بڑھنا -

۳۔ عمر: یعنی پانچ چیزیں

عمر کو گھٹاتی ہیں - نیاز: یعنی

دنیاوی خواہش - ترس:

مسافرت - ہر کہ: یعنی جو ہر

وقت مردوں کو دیکھے -

۴۔ ترس: خوف - بیم:

باہوسی - زریاں: بریادی -

دشمنان ترساں: خوف کے

قابل دشمن - لحظہ: گمراہی -

دیگر ساں: دوسری طرح -

ترس: ڈر - مترس: ڈر

خدایت: یعنی تجھے خدا -

اماں: حفاظت -

۱۔ فساد: خرابی، نگاہ دار: یاد رکھ، مملکت: بادشاہت، جور: ظلم، امیر: حاکم، غفلت: یعنی سلطنت کے کاموں سے، دبیر: میرنشی، یعنی میرنشی کی خیانت، بادشاہ کو سچ پہنچانی ہے۔ امیر: قیدی، میر: امیر۔ سردار: ستم، ظلم، الم: رنج، وزیر: تو بالا، خل: نقصان، کاتب: ہنشی، دیوان: دفتر، امیران: امیر کی جمع قیدی، ولایت: سلطنت، جدید: نیا۔

در بیان باعث زوال سلطنت

چار چیز آمد فسادِ پادشاہ
 اول اندر مملکت جور امیر
 رنج شہ باشد خیانت در دبیر
 چون کند در ملک شہ میر ستم
 چون بود غافل وزیر بے خبر
 گر خل در کاتب دیواں بود
 گر امیراں را شود قوت پدید
 چون صلاحیت در وجود شہ بود
 گر نباشد واقف و دانا وزیر
 گر ندارد شہ سیاست را بکار

باتومی گویم دلے دارش نگاہ
 دیگر آن غفلت کہ باشد در وزیر
 بد بود گرفتارے یا بد اسیر
 پادشہ رازیں سبب باشد الم
 ملک شہ ازوے بود زیر وزیر
 عاقبت رنج دل سلطان بود
 در ولایت فتنہا گردد جدید
 دست میراں از ستم کوتہ بود
 پادشہ رازو بود رنج کثیر
 ملک ویراں گردد از ہر نابکار

۲۔ صلاحیت: نیکی، میران: سرداران، کثیر: گھنا، سیاست: تدبیر، ناجا: ذماہل، آبرو: عزت، خصلت: عادت، نہ زبرد: نہ ہائے کم گو، یعنی نہ کہہ، بے فروغ: بے رونق، استیزہ: جنگ، مہتر: بڑا آدمی۔

در بیان آنکہ آبرو نریزد

دور باش از بیخ خصلت لے سپر
 اولاً کم گوئی با مردم دروغ
 ہر کہ استیزہ کند با مہتراں
 پیش مردم ہر کہ را نبود ادب
 از سبکساراں مباش لے نیگومی
 اے پسر با مہتراں کمتر ستیز
 گر بعاللم آبرومی بایدت
 ہر کہ آہنگ سبکساری کند
 جز حدیث راست با مردم مگوی

تا نہ ریزد آبرویت در نظر
 زانکہ گردی از دروغت بے فروغ
 آبروئے خود بریزد بے گماں
 گر بریزد آبرو نہ بود عجب
 کز سبکساری بریزد آبروی
 وز حماقت آبروئے خود مریزد
 دائماً خلق نکومی بایدت
 ز آبروئے خویش بیزاری کند
 تا نگردد آبرویت آبجوی

پیش مردم: یعنی جو آدمیوں کے سامنے ادب سے نہ رہے گا، اپنی آبرو ریزی کہیگا، عجب: تعجب، سبکساری: اچھا آدمی، کمتر ستیز: نہ لڑے، حماقت: بے وقوفی۔

۳۔ عالم، جہان، دائماً: ہمیشہ، خلق: اخلاق، آہنگ: قصد، بیزاری: مخالفت، حدیث راست: سچی بات، آب: جو، مہر کا پانی، جو بے قدری میں مشہور ہے۔

۱۔ خلاف، اختلاف - خیانت: بددیانتی - نور: یعنی وہ رونق جو کسی سے چہرے پر پیدا ہوتی ہے - گرجی: اگر تو یہ چاہتا ہے کہ لوگ تجھے نیک کہیں تو کسی دیند نامہ عطار

از خلاف و از خیانت باش دور گر ہی خواہی کہ گوئندت نکو تا نباشی در جہاں اندوگین	تا بود پیوستہ در روی تو نور اے برادر بیچ کس را بد مگو از حسد در روزگار کس میں
---	---

در بیان آنکہ آبرو بیفزاید

می فزاید آبرو از چہنج چیز در سخاوت کوش کرداری غنا بر دہاری و وفاداری گزین ہر کہ او بر خلق بخشاید ہی چوں بکار خویش حاضر بودہ از سخاوت آبرو افزوں شود ہر کرا بر خلق بخشاش بود باش دائم بردبار و با وفا تا بماند رازت از دشمن نہاں تا نگردی پیش مردم شرمسار اے برادر پردہ مردم ندر با ہوائے دل مکن ز تہا رکار تا زبانت باشدے خواجہ دراز قدر مردم را شناس اے محترم ہر کرا قدرے نباشد در جہاں از قناعت ہر کرا نبود نشان بر عدوے خویش چوں یابی ظفر	با تو گویم بشنواے اہل تمیز تا فزاید آبرویت از سخا زانکہ آب روی افزاید ازین بیشک آب روی افزاید ہی آبروے خویش را افزودہ وز بخیلی بے حسد ملعون شود آبروے او در افزائش بود تا بروے خویش بینی صد ضیا سہر خود با دوستان کمتر رساں آنکہ خود نہ ہادہ باشی بردار تا ندر پردہ ات شخصے دگر تا نیارد پس پشیمانیت بارے دست کوتہ دار ہر جانب متاز تا شناسد دیگرے قدرے تو ہم زندہ شمارش کہ بہت از مردگان کے تو انگر سازدش مال جہاں عضو پیش آرد ز بزمش در گذر
--	---

۲۔ بردباری: برداشت - آبرو: عزت - چون: جب - انسان اپنا فرض پورا کرتا ہے - بے خرد: بے عقل - ملعون: پھنکار ہوا بخشاش: بخشش - ۳۔ افزائش: بڑھوتری - دائم: ہمیشہ - ضیا: روشنی - سہر: راز، یعنی دوست سے بھی اپنا راز ظاہر نہ کر - شرمسار: شرمندہ - آنچه: یعنی دوسرے کا رکھا ہوا تو نہ اٹھا - مدر: یعنی دوسرے کی پردہ دری نہ کر - ہوا: خوبش - پس: پیچھے - ۴۔ بار: پھل - محترم: باعزت - ہم: یعنی نیز - سرکہ: یعنی بے قدر انسان دراصل مردہ ہے - قناعت: صبر - تو انگر: مالدار - عدو: دشمن - نطفہ: فتح - عفو: معاف کرنا - مجرم: خطا -

۱۔ ترسگارا: ڈرنے والا۔ خوشی: عادت طویل پر مہینہ آں: پاکباز لوگ۔ جوئی: تلاش کرنے بے آزار: نہ شننے والا۔ فاش: مشہور تریاق: زہر مہرہ۔
 زہر قاتل: ہلاک کرنے والا زہر۔ دانایان: سمجھ دار لوگ۔ دہر: زمانہ۔ خواجہ: سردار۔ ۲۔ نجات: بچاؤ۔ خورد کس آر: یعنی اگر کسی زہر خورد کھلے: میم اور
 لام کو ساکن پڑھا جائے گا یعنی
 سب سے بہتر عمل سخاوت اور
 مہمان نوازی ہے۔ در: دوا نہ۔
 گرچہ: یعنی تمام خوبونیکے باوجود
 اپنے کو کمتر ہی سمجھنا چاہیے۔
 ۳۔ شد و خصلت: نادانی
 کی دو علامتیں ہیں بچوں سے باری
 اور عورتوں سے رغبت۔ ناتوشی:
 تکلیف۔ ولید: لڑکا۔ خوئے بد:
 بری عادت۔ فعل نکو: نیک کام۔
 ۴۔ اور سامنے۔ اہت: راہ تو
 ظلمت تاریکی یعنی گناہ۔
 ۵۔ نور: روشنی یعنی نیکی۔
 رہنا: یعنی وہ شخص جس نے تیرے
 منہ پر تیری برائی ظاہر کی۔ شکر:
 چونکہ اس نے نیکی کی طرف تیری
 رہنمائی کی ہے۔ مرخرد مندان:
 یعنی عقلمندی کی شناخت عمدہ
 اخلاق اور شرم و حیا کا لباس
 ہے۔ نیکوتر: بہت زیادہ نیک۔
 پہاں مدار: نہ چھپا۔ حافظ:
 ماہر۔ یار مار: مجلس دوست۔
 ناتوانی: جتنا بھی تجھ سے جو
 کے۔ آرز: یعنی عورتوں سے
 اپنا راز نہ کہہ۔ شرع: شریعت۔
 کردار: یعنی اس کام کے
 قریب ہی نہ جا۔ حق: یعنی

دائماً می باش از حق ترسگار با تواضع باش و خوکن با ادب بردباری جوئی وبے آزار باش صبر و علم و حکم تریاق دل اند بپنجو تریاق اند دانایان دہر مردم از تریاق می یابد نجات فخر جملہ عملہا ناں دادن ست گرچہ دانا باشی و اہل مہتر	نیز باش از رحمتش امیدوار صحبت پر مہتر کاراں می طلب تا کہ گردد در مہتر نام تو فاش حرص و بغض و کینہ زہر قاتل اند قاتل انداے خواجہ ناداناں چو زہر خورد کس از زہر کے یابد حیات در بروئے دوستاں بکشادن ست خویش را کمتر زہر ناداں شمر
---	--

در بیان علامت ناداں

شد و خصلت مرد ناداں را نشان صحبت صبیباں و رغبت با زناں

در بیان صفت زندگانی

نا خوشی در زندگانی اے ولید آنکہ نبود مرد را فعل نکو بر کہ گوید عیب تو اندر حضور مرزا ہر کس کہ باشد رہنمائی مرخرد مندان عالم را شناس حال خود را از دو کس پتہاں مدار تا توانی با زناں صحبت مجوی آنچه اندر شرع باشد ناپسند ہر چہ را کرد دست حق بر تو حرام چونکہ روزی بر تو بکشاید خدای	مرد را از خوئے بد گردد پدید مردہ میدانش کہ نبود زندہ او می نماید را بہت از ظلمت بنور شکر او می باید آوردن بجائی خلق نیکو شرم نیکو تر لباس از طبیب حافظ و از یار غار راز خود را نیز با ایشاں مگوی گرد او ہرگز مگرداے ہوشمند دور دار از خود کہ باشی نیک نام دل کشادہ دار و تنگی کم نہای
--	--

شہوت سرآوردن نا جائزہ کشاید: یعنی زہر تو نہایتا ہے۔ تنگی: بخل۔

۱ تازہ رو: ہنس مکھ۔ اخی: میرے بھائی۔ بر مخور: موت سے نہ ڈر کیونکہ وہ معین وقت سے آگے پیچھے نہیں آسکتی ہے۔ غل: کینہ، غش: کھوٹ۔
 نکیہ کم کن: بھروسہ نہ کرنا۔ کردار عمل۔ دل بندہ: بھروسہ کر خُلق: اخلاق، خُلق: مخلوق۔ فروتر: کمتر۔ دائم: ہمیشہ۔ خلف: بعد میں آنے والا۔ سلف: پہلے
 گننے والا یعنی بزرگانِ دین۔ پند نامہ عطار: ۲۹

<p>تا بود نام تو در عالم سخی چونکہ وقت آید نہ گرد پیش و پس تا توانی کینہ در سینہ مدار دل بندہ بر رحمتِ جبارِ خویش خلقِ خلقِ نیک را از در دوست کیس بود آرائش اہل سلف گرچہ آزادست او را بندہ گیر حاجتِ خود را ازو ہرگز مخواہ در بہ بینی ہم پیرس ازوے خبر کار فرمائش ولے کمتر نواز</p>	<p>تازہ روی و خوش سخن باش لے اخی بر مخور اندوہ مرگ اے بوالہوس دل ز غل و غش ہمیشہ پاک دار نکیہ کم کن خواجہ بر کردارِ خویش بہتریں چینے بود خلقِ نکوست رو فروتر باش دائم اے خلف آنکہ باشد در کفِ شہوتِ اسیرت گر تو بینی ناکسے را دستگاہ بر در ناکس قدم ہرگز مبر تا توانی کار ابلہ را مساز</p>
--	---

در بیان احتراز از دشمنان

<p>تا نہ بینی نکتے از روزگار وانگھے از صحبتِ نادان دوست یارِ نادان را از خود مہجور دار در بگوئی از تو گردانند پشت آنکہ داد انصاف و انصافش خواست بہ بود زانش کہ پوشانی حریر تلخ باشد ز شکر شیریں ترست زندگانی تلخ وارد بے گماں وانکہ او ناپاک نہ ادست لے عزیز باش دائم ہم نشین زیر کان</p>	<p>از دو کس پرہیز کن لے ہوشیار اول از دشمن کہ اداستیزہ روست خویش را از نزد دشمن دور دار اے سپر کم گوئی با مردم درشت بہتریں خصلت اگر دانی کراست چوں حدیثِ خوب گوئی با فقیر خشم خوردن پیشہ ہر سرورست ہر کہ با مردم نہ سازد در جہاں آنکہ شوخ ست و نادر دشمن نیز از ملامت تا ممانی در اماں</p>
--	---

کف: بانٹو۔
 ۲ اسیر: قیدی۔ بندہ: یعنی اس کو غلام سمجھو۔ ناکس: کینہ۔ دستگاہ: طاقت۔ جت: ضرورت۔ در درازے در بینی: یعنی ملاقات کے وقت اس سے بات چیت نہ کرنا۔ نا توانی: یعنی کسی بیوقوف کے کام میں نہ پڑے۔ اگر بیوقوف سے مجبوری میں کام لینا پڑے تو اس کو زیادہ نہ نوازو۔ مہجور: چھوڑا ہوا۔
 ۳ درشت: بخت۔ گردانند پشت: یعنی تھکتے قطع تعلق کر لیں گے۔ بہتریں: یعنی اگر تو یہ جاننا چاہتا ہے کہ کس کو بہترین خصلت حاصل ہے تو سمجھ لے وہ شخص جو انصاف کرے اور پھر بھی اپنی تعریف کا متمنی نہ ہو۔ چون: یعنی ایسی بات سنے سے بھی بہتر ہے۔
 ۴ حریر: کشمی کپڑا۔ خشم خوردن: غصہ پی جانا۔ سرور: سردار۔ تلخ: یعنی فصہ پینا اگرچہ کڑوا ہے لیکن انجام کار شکر سے بھی زیادہ شیریں ہے۔

نہ سازد: بنائے نہ رکھے۔ شوخ: بے جبا۔ ناپاک زاد: خراب نسل۔ از ملامت: یعنی اگر ملامت سے بچنا چاہتے ہو تو عقلمندوں کی صحبت اختیار کرو۔

۱ خوارى، ذلت۔ بانو گویم: تجھے بتائے دیتا ہوں اگر تو بیان کرنا چاہے تو بیان کر دے۔ مگس: مکھی۔ ناخواندہ: بلا بلائے۔ خوار: ذلیل۔ رازدہ: پھٹکارا ہوا۔ کد خدا: مالک۔ یعنی یہ بھی بیوقوفی کی بات ہے کہ دوسرے کے گھروں پر جا کر حکم چلائے۔ کار کردن: یعنی ایسے دو آدمی جو جہالت کی وجہ سے لڑ رہے ہوں ان کی کسی بات میں پڑنا بھی نادانی ہے۔ برکہ: یعنی دوسروں کی مسند پر چڑھ کر بیٹھنا بھی رسوائی کا سبب بنتا ہے۔

۲ جمع: مجمع۔ قول، بات۔ گوش: دھبیاں کبیرا۔ بالکل۔ پوش: چھپاے۔ تیز: بدتر۔ خوارى: ذلت۔ فرمایہ: کینہ۔ مراد حاجت۔ کوکب: بچہ۔ بلا: آگاہ۔ مبتلا: مصیبت زدہ۔ طعام: کھانا۔

۳ مخدوم: خدمت کے لائق۔ سخن: بات۔ راست: سچی۔ ارزاں: سستا۔ بہا: قیمت۔ عقل کامل: یعنی عقل کامل اس قدر قیمتی چیز ہے کہ دنیا اس کے مقابلہ میں بیچ ہے۔ زو: از او۔ دشمن: حق: یعنی جو اللہ کا حکم نہ مانے۔

۴ بازگشت: یعنی سب کو اللہ ہی کی طرف لوٹتا ہے۔ بدوست: بہ اوست۔ عیب کس: یعنی کسی کی عیب جوئی مناسب نہیں ہے۔ ہر انسان میں کچھ نہ کچھ عیب ہوتا ہی ہے۔ بیچ لچے: یعنی گوشت چھینچھڑے سے خالی نہیں ہوتا۔ خواہ: مانگ۔ خیر: بھلائی۔ شہزادانی: ناصر۔ مددگار۔ یاری: مدد۔ آنکہ: جو خدا سے ڈرتا ہے اس کا سب لحاظ کرتے ہیں۔

در بیان آنکہ خوارى آورد

بانو گویم گرہمی گوئی بگوئی
مرد ناخواندہ شود مہمان کس
نزد مردم خوار و زار رانده شد
کد خدائے حسائے مردم شود
کز سہر جہل اند دائم در نبرد
گر رسد خوارى برویش نیست دور
صد سخن گر باشدش یکسر پوش
زین بتر خوارى نباشد در جہاں
تا تپاید مرترا خوارى بروى
تا نہ گردى خوار و زار و مبتلا

ہر شت نصلت آورد خوارى بروى
اول آل باشد کہ مانند مگس
ہر کہ او مہمان کس ناخواندہ شد
دیگر آل باشد کہ نادانے رود
کار کردن بر حدیث آل دو مرد
ہر کہ نبش پند ز بردست صدور
نیست جمعے را چو بر قول تو گوش
حاجت خود را گو بادشمنان
از فرمایہ مراد خود مجوی
بازن و کودک مکن بازی بلا

در بیان زندگانی خوش

اولاً یار و طعام خوشگوار
باز مخدومے کہ باشد مہرباں
بہ ز دنیا زانکہ در وے نفع تست
عقل کامل ال تو زول شاد باش
باز گشت جملہ چوں آخر بدوست
زانکہ نبود بیچ لچے بے غدود
نیست در دست خلائی خیر و شر
یاری از حق خواہ و از غیرش خواہ
بیگماں تر سند از وے ہر کسے

در جہاں شش چیز می آید بکار
خوش بود یار موافق در جہاں
ہر سخن کاں راست گوئی و درست
آنچہ ارزانست عالم در بہاں
دشمن حق را نباید داشت دوست
عیب کس با او نمی باید نمود
از خدا خواہ آنچہ خواہی اے سپر
بندگاں را نیست ناصر جز الہ
آنکہ از قہر خدا ترسد بے

۵ بازگشت: یعنی سب کو اللہ ہی کی طرف لوٹتا ہے۔ بدوست: بہ اوست۔ عیب کس: یعنی کسی کی عیب جوئی مناسب نہیں ہے۔ ہر انسان میں کچھ نہ کچھ عیب ہوتا ہی ہے۔ بیچ لچے: یعنی گوشت چھینچھڑے سے خالی نہیں ہوتا۔ خواہ: مانگ۔ خیر: بھلائی۔ شہزادانی: ناصر۔ مددگار۔ یاری: مدد۔ آنکہ: جو خدا سے ڈرتا ہے اس کا سب لحاظ کرتے ہیں۔

کچھ نہ کچھ عیب ہوتا ہی ہے۔ بیچ لچے: یعنی گوشت چھینچھڑے سے خالی نہیں ہوتا۔ خواہ: مانگ۔ خیر: بھلائی۔ شہزادانی: ناصر۔ مددگار۔ یاری: مدد۔ آنکہ: جو خدا سے ڈرتا ہے اس کا سب لحاظ کرتے ہیں۔

۱۔ لعین: چٹکارا ہوا۔ زبردست مغلوبہ اعتماد، بھروسہ کس نیاید: یعنی پانچ بائیں پانچ شخصوں سے کسی کو حاصل نہیں ہوتی ہیں۔ تائب نصیحت کرنے والا۔ نفس: سانس۔ لوگ: ملک۔

از بدی گفتن زباں را ہر کہ بست	کرد شیطان لعین را زیر دست
در بیان آنکہ اعتماد را نشاید	
کس نیاید پہنچ چیز از پنج کس نیست اول دوستی اندر ملوک سفلہ را با مروت بست سنگری ہر کہ بر مال کساں دارد حسد آنکہ کذاب ست می گوید دروغ	یاد گیر از نا صح اے صاحب نفس این سخن باور کند اہل سلوک پہنچ بد خوئے نیاید مہتری بوئے رحمت برد ماغش کے رسد نیست اُورا در وفا داری فروغ
در بیان نصیحت و خیر اندیشی	
ہر کہ راستہ کار عادت باشدش اولاً گر بیند او عیب کساں ہر کہ را بیستی براہ ناصواب زحمت خود را ز مردم دُور دار	در جہاں بخت و سعادت باشدش در ملامت پہنچ نکشاید زباں سر بر آہش آرتا یابی ثواب بار خود بر کس میفکن زینہار
در بیان تسلیم	
گر ہمی خواہی کہ باشی رستگار اولاً تسلیم بود حکم قضا چہیت سببیم دُور بودن از جفا ہر کہ دارد دانش و عقل و تمیز صدقہ کالودہ گردد با ریا گر عمل خالص نباشد ہمچو زر تا تو انگر باشی اندر روزگار	رُخ مگردان آسے برادر از سہ کار بعد آزاں جستن بجان دُل رضا ہر کہ این دارد بود اہل صفا بجز براہ حق نہ بخشد پہنچ چیز کے بود آل خیر مقبول خدا قلبے را نافد تیار در نظر نفس را از آرزو ما دُور دار

کی جمع، بادشاہ۔ اہل سلوک: یعنی وہ لوگ جو طریقت کے راستے پر چلتے ہیں۔ نقد: کبینہ۔ مروت: انسانیت۔ بد خوئے: بد عادت۔
۲۔ مہتری: سزاوی جسد۔ دوسرے کی اچھی بات سے جانا۔ کذاب: بہت جھوٹا۔ فروغ: بڑھاؤ۔ خیر اندیشی: بھلائی کی بات سوچنا۔ بخت: سبب۔ اولاً: یعنی دوسروں کی عیب جوئی نہ کرے۔ ناصواب: غلط۔ سر: یعنی اس کو بیدار راستہ پر ڈال دے۔ ثواب: نیک بلا۔ زحمت: تکلیف۔ بار: بوجھ۔ زینہار: ہرگز۔ سنگاسا: چٹکارا پانے والا۔
۳۔ رخ مگرداں: منہ نہ مروت۔ قضا: یعنی خدائی فیصلہ۔ رضا: یعنی خدا کی خوشنودی۔ جفا: ظلم۔ اہل صفا: پاکیزہ۔ جز: یعنی وہ صرف خدا کے راستے میں صرف کرتا ہے۔ صدقہ: خیر۔ ریا: لوگ کھاوا۔ آن خیر: یعنی وہ خیرات۔ ناقد: پرکھنے والا۔ یعنی خدا: تا تو انگر یعنی جو آرزوؤں میں پھنسا ہوا ہے وہ

تو نفس ہے ۲۔ قلب غیر خالص کہو تا سکے۔

۱ کرامت بخشش - صدق و سچائی - حفظ امانت - امانت داری - فہم کن - سمجھ لے - فضل اللہ - خدا کی مہربانی - در نظر یعنی اور اس کو دھیان میں رکھ - اور دشمنان - قرآن میں ہے کہ اگر سود کا لین دین نہیں چھوڑتے ہو تو خدا سے جنگ کیلئے تیار ہو جاؤ - مومن - ایماندار - راز - پوشیدہ بات - فاش - ظاہر
ہند نامہ عطار

در بیان کرامات حق	
چار چیز است از کرامتہائے حق اولاً صدق زبانت در سخن پس سخاوت ہست از فضل اللہ تا توانی دور باش از سود خوار ہر کرا حق دادہ باشد ایں چہار پیش مردم آنکہ رازت کرد فاش ہر کہ باشد مانع عشر و زکوٰۃ پر حذر باش از چہاں کس زینہار	یاد دارش چون زمن گیری سبق وانگے حفظ امانت فہم کن فضل حق داں در نظر داری نگاہ زانکہ ہست از دشمنان کردگار باشد آنکس مومن و پرہیزگار ہمدم آن ابلہ باطل مباحث وانکہ غافل وار بگذارو صلوات تانه سوزد مرترا آسیب نار

۲ وانکہ : جو کہ نماز میں غفلت برتے - پر حذر - پر خوف - زینہار - یقیناً تائب - تکلیف - نار - آگ - یعنی جہنم فرو توختن - نکل لینا - لذت عمر - زندگانی - کامزہ - دیر زمانہ - خشم - غصہ - فہر - غضب - چون - یعنی اگر لوگ تیرے اخلاق و عادات کے مطابق نہیں ہیں تو تو ہی ان کے اخلاق کے مطابق بن جا -

در بیان فرو خوردن خشم	
لذت عمرت اگر باید بہر چوں نگردد خلق باخوئے تو راست اے برادر تکیہ برد دولت مکن سود نکنند گر گریزی از قضا زاں چہ حاصل نیست دل خرسندار ہر کہ او بادوستاں یک دل بود	باش دائم پر حذر از خشم و قہر گر بگوئے مردماں سازی راست یاد دار از نا صح خود ایں سخن ہر چہ می آید بیاں میدہ رضا گوش دل را جانب ایں پند دار جملہ مقصود دش حاصل بود

۳ تکیہ : بھروسہ - دولت - حکومت - مال داری - ناصح - نصیحت کرنے والا - سود - یعنی خدا کے فیصلہ سے بھاگان - مفید نہیں ہے اس پر راضی ہو جا - زانچہ - نہ ملنے والی چیز پر غم نہ کر -

در بیان جہان فانی	
در جہاں دانی کہ باشد معتبر کم کند با کس وفا ایں روزگار آنکہ با تو روز غم بود دست یار روز نعمت گر تو پردازی بہ کس	آں کہ او را باک نبود از خطر جو رد آوردیش با مہر کار روز شادی ہم پریش زینہار روز محنت باشدت فریاد رس

۴ خورسند : راضی - گوش دل - دل کا کان - یکتا - متفق - جملہ - سب - مقصود دل - دل کی آرزو - فانی : فنا ہونے والا - معتبر - اعتبار والا یعنی با عزت - باک - خوف - خطر - خطرہ - کم کند :

یعنی دنیا کسی کی نہیں ہے - جور - ظلم - مہر - محبت - آنکہ : یعنی جو تیرے غم میں شریک ہے خوشی کے وقت اس کو یاد رکھ - روز نعمت یعنی خوشی کے وقت تو جسے نوازے گا - مصیبت کے وقت وہ کام آئے گا - فریاد رس : مددگار -

۱۔ مستعان: مددگار یعنی خدا۔ اندر کا، یعنی عیش کے وقت دوستوں کو نہ بھول۔ یارِ محرم: یعنی غمی کے وقت کا دوست۔ ہمدم: ساتھی۔ معرفت: پہچان یعنی اللہ کی حقیقی پہچان۔ عارف: جاننے والا یعنی خدا کی ذات، صفات کا۔ در فنا: یعنی حضرت حق کی ذات میں اپنے کو گم کرنے میں ہی اپنی بقا سمجھے گا۔ ہر کہ: ہر کہ، یعنی جس کو خدا کی معرفت حاصل

چوں بیابی دولت از مستعان	اندر اں دولت بر سر از دوستان
مر ترا ہر کس کہ یارِ غم بود	چوں رسد شادی ہماں ہمدم بود

در بیان معرفت اللہ تعالیٰ

معرفت حاصل کن اے جان پر ہر کہ عارف شد خدائے خویش را ہر کہ او عارف نباشد زندہ نیست ہر کہ او را معرفت حاصل نشد نفس خود را چوں تو بشناسی دلا عارف آل باشد کہ باشد حق شناس ہست عارف را بدل مہر و وفا ہر کہ اورا معرفت بخشد خدائے نزد عارف نیست دنیا را خطر معرفت فانی شدن دروے بود عارف از دنیا و عقبی فارغ است ہمت عارف لقائے حق بود	تا بیابی از خدائے خود خبر در فنا بند بقائے خویش را قرب حق را لائق و ارزندہ نیست بیچ با مقصود خود واصل نشد حق تعالیٰ را بدانی با عطا ہر کہ عارف نیست گردنا سپاس کار عارف جملہ باشد با صفا غیر حق را در دل او نیست جلتے بلکہ بر خود مستش ہرگز نظر ہر کہ فانی نیست عارف کے بود زانچہ باشد غیر مولیٰ فارغ است زانکہ در حق فانی مطلق بود
--	--

در بیان مذمت دنیا

با چہ مانند ایں جہاں گویم جواب چوں شوی بیدار از خواب اے عزیز پہچنین چوں زندہ افتاد و مرد ہر کرا بود دست کردار نکو ایں جہاں را چوں نہ دانی خوروی	آنکہ بسند آدمی چیزے بخواب حاصلے نبود ز خوابت بیچ چیز بیچ چیزے از جہاں با خود برد در رہ غمت بی بود ہمراہ او خویش را آراید اندر چشم شوی
---	---

نہیں ہے وہ مردہ ہے۔

۲۔ ارزندہ: مناسب۔

و اصل نشدہ نہ ملا، چونکہ زندگی کا

مقصد ہی خدا کی معرفت حاصل

کر لے۔ دلا: اے دل۔ نفس خود

یعنی جو اپنی حقیقت سمجھ گیا اس کو

معرفت خداوندی حاصل ہوگی

مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ عَرَفَ رَبَّهُ

میں بھی یہی مضمون ادا کیا گیا ہے۔

حق شناس: ہر معاملہ میں صحیح

بات کو پہچاننے والا۔ ناسپاس:

ناشکر۔ ہست عارف را: یعنی

عارف کے دل میں خدا کی محبت اور

وفا ہوتی ہے۔

۳۔ صفا: اخلاص۔ ہر کہ:

یعنی جس کو معرفت خداوندی حاصل

ہو جاتی ہے اسکے دل میں غیر کی

گنجائش نہیں رہتی۔ خطر: خیال۔

بلکہ، یعنی اس کی نگاہ میں تو اپنا

وجود بھی نہیں ہوتا۔ معرفت:

یعنی معرفت یہ ہے کہ اپنی ذات کو

ذات حق میں فنا کرے۔ ہر کہ: یعنی

جو اپنی ذات کو فنا کر دے وہ عارف

نہیں ہو سکتا۔ عقبی: آخرت یعنی

جنت و دوزخ۔

۴۔ فارغ: خالی۔ غیر مولیٰ: یعنی

عارف صرف خدا کا طالب ہوتا ہے اس کی بات نہ دوزخ کے ڈر سے ہے نہ جنت کے لالچ سے ہمت، ارادہ، تقارر و ملاقات مطلق، بالکل۔ با چہ مانند کس کے مشابہ ہے، آنکہ تمی

بنید، یعنی دنیا کی مثال محض خواب کی سی ہے۔ حاصلے یعنی خواب میں دیکھنے سے وہ چیز حاصل نہیں ہوتی۔ افتادہ: مرد، مر گیا۔ از جہاں: یعنی دنیا کا مال و دولت کو دار، عمل۔

نقحہ: آخرت۔ خوروی: خوبصورت۔ شوی: شوہر۔

۱ کتار بغل۔ مکر و شیبوہ: ناز و انداز نختہ، سویا ہوا۔ ناگہاں: اچانک۔ بگیاں: بڑی نیال۔ مکارہ: بہت مکر و مریالی۔ پر خندہ: پر خوف۔ دستہ
 پر مہیزگاری: معتبر اعتبار والا یعنی باعوت۔ طمع، لالچ، یعنی دین کی رونق پر مہیزگاری سے اور بربادی لالچ سے ہے۔ دور باید بودنش: اس کو دور رہنا چاہیے۔
 ۲ ترسگاری: خدا کا خوف۔ پسند نامہ: عطار

مکر و شیبوہ می نماید بے شمار
 بے گماں سازد دہلاکش آل زماں
 کز چنین مکارہ باشی پھر حذر

مرد رومی پرورد اندر کتار
 چوں بیاید خفت شورا ناگہاں
 بر تو بایداے عزیز پھر ہنر

در بیان وسع

گر ہمی خواہی کہ گردی معتبر
 یک می گردد خرابی از طمع
 دور باید بودنش از غیر حق
 ہر کہ باشد بے وسع رُسوا شود
 جنبش و آرامش از بہر خداست
 در محبت کا ذلش داں بے وسع

در وسع ثابت قدم باش اے سپر
 خانہ دیں گردد آباد از وسع
 ہر کہ از علم و وسع گیرد سبق
 ترسگاری از وسع پیدا شود
 با وسع ہر کس کہ خود را کرد راست
 آنکہ از حق دوستی دارد طمع

در بیان تقوی

از لباس و از شراب و از طعام
 نزد اصحاب وسع باشد وبال
 حسن احتلاص ترا ناید خلل
 توبہ کن در حال و غدر آں بخواہ
 توبہ نسپہ ندارد بیچ سود
 بر امید زندگی کال بیوفاست

چہست تقوی ترک شبہات و حرام
 ہر چہ افزونست اگر باشد حلال
 چوں وسع شد یار با علم و عمل
 ناگہاں اے بندہ گر کردی گناہ
 چوں گناہ نقتد آمد در وجود
 در انابت کاہلی کردن خطاست

در بیان فوائد خدمت

تا شود اسپ مرادت زیریں
 خدمت او گتہ بد گرداں کند
 باشد از آفات دنیا در اماں

تا توانی اے سپر خدمت گزین
 بندہ چوں خدمت مرداں کند
 بہر خدمت ہر کہ بر بندد میاں

شود یعنی قیامت میں اس کو
 سوائی ہوگی۔ راست ہنر اور
 جنبش یعنی اس کا حرکت سکون
 خدا کیلئے ہوگا۔ آنکہ یعنی خدا سے
 دوستی کسی لالچ کی وجہ سے خواہ
 جنت اور دوزخ کا ہی رسوا
 پر مہیزگاری کے خلاف ہے تقوی؛
 نا جائز باتوں سے بچنا شبہات؛
 وہ باتیں جن کا حرام یا حلال
 ہونا مشتبہ ہو۔ لباس؛ پہننے
 کی چیزیں۔

۳ شراب پینے کی چیزیں
 طعام: کھانے کی چیزیں۔ ہر چہ
 یعنی جو بھی ضرورت سے زیادہ ہو
 خواہ وہ حلال ہی ہو متقیوں کے
 نزدیک وبال ہے۔ یار: یعنی اگر
 پر مہیزگاری حاصل ہو جائے۔
 حسن احتلاص: خالص نیت
 کی خوبی۔ خلل: نقصان یعنی
 علم و عمل کے ساتھ اگر پر مہیزگاری
 میسر آجائے تو پھر ایمان کا کمال
 حاصل ہے۔

۴ در حال نورا گناہ نقتد
 یعنی توری گناہ نسید، ادھار
 یعنی جس وقت گناہ ہو فوراً
 توبہ کر یعنی چاہنیے۔ انابت؛

یعنی رجوع۔ کال: کہ آں۔ بیوفا: یعنی زندگی کا بھروسہ نہیں ہے۔ فوائد: فائدہ کی جمع۔ گزین: اختیار کر۔ اسپ: گھوڑے کا زین تلے ہونا یعنی قاتل
 میں ہونا۔ مرداں: یعنی نیک بندے۔ آفات: مصیبتیں۔

<p>ہر کہ پیش صالحان خدمت کند خادماں را ہست در جنت مآب خادماں باشند اخواں را شفیع گرچہ خادم عاصی و مفلس بود می دہد ہر خادے را مستعان بہر خدمت ہر کہ بر بند و کمر ہر کہ خادم شد جنانش میدہند</p>	<p>ایزدش با دولت و حرمت کند روز محشر بے حساب و بے عقاب جائے ایثاں در جہاں باشد رفیع بہتر از صد عابدہ ممسک بود اجر و مزد صائمان و قائمان از درخت معرفت یابد ثمر لہ ہم ثواب غازیانش میدہند</p>
--	--

در بیان صدقہ

<p>تا اماں باستی ز قہر کردگار صدقہ دہ ہر بآداد و ہر پگاہ ہر کہ او را خیر عادت می شود آنکہ نیکی می کند در حق ناس آنکہ از فہست مردم راضی دین ندارد ہر کہ نبود ترسگار با ورع باش اسے پسر گرمونی ہر کرا نبود ورع ایمانش نیست توبہ نبود ہر کرا توفیق نیست</p>	<p>صدقہ میدہ در نہان و آشکار تا بلا ما از تو گرداند اللہ بے گماں عمرش زیادت می شود بہترین مردماں اورا شناس در میان خلق زو نبود بتر نیست عقل آنرا کہ باشد نابکار کافر می از قہر حق گر ایمنی ہر کرا نبود حیا احیانش نیست حق نہ بیند ہر کرا تحقیق نیست</p>
--	---

در بیان تعظیم مہمان

<p>اسے برادر میہماں را نیک دار میہماں روزی بخود می آورد ہر کرا جب بار دارد دشمنش</p>	<p>ہست مہماں از عطائے کردگار پس گناہ میسزباں را می برد باز دارد میہماں از مسکنش</p>
--	---

عبادت کرنیوالا، مسکت، بخیل۔
 مستعان، جس سے مدد چاہی جائے
 یعنی خدا۔ مزد و مزدوری، صائمان
 صائم کہ جمع روزہ دار۔ قائمان
 قائم کی جمع شب بیدار۔ بر بند و کمر
 تیار ہونے سے معرفت، یعنی خالک
 ذات و صفات کی پہچان۔

۲۔ ثمر، پھل۔ جنان، جنت
 کی جمع۔ غازی، جہاد کرنے والا۔
 اماں، یعنی دران نہاں، پویشیہ
 آشکار، کھلم کھلا۔ بآداد، صبح۔
 پگاہ، رط کا خیرہ، بھلائی، عمر یعنی
 نیکی سے عمر بڑھتی ہے۔ ناس،
 انسان۔ ضرر، نقصان

۳۔ بتر، بدتر، ترسگار۔
 یعنی خدا سے ڈرنیوالا۔ نابکار
 نالائق۔ گرمونی، اگر توموں ہے
 کافر می، تو کافر ہے۔ کرا، کہ اور۔
 احسان، ایمان کا کمال۔ توبہ،
 یعنی توبہ کرنا بھی توفیق خداوندی
 ہی سے ہوتا ہے تحقیق، جو تحقیق
 نہیں کرتا اس کو حق نظر نہیں آتا۔
 تعظیم، عزت کرنا۔

۴۔ نیک دار، اچھی طرح
 رکھ کر دگار، خدا۔ بخود، یعنی
 مہمان اپنی روزی ساتھ لاتا ہے

پس، مہمان داری سے گناہ معاف ہوتے ہیں۔ ہر کرا، یعنی جس سے خدا ناراض ہوتا ہے۔ مسکن، گھر۔

۱۔ عزیز: باعزت نہو: اچھا۔ باب: دروازہ۔ برو: برا۔ ملول: رنجیدہ۔ آزرده: رنجیدہ۔ شاکستہ: لائق۔ روئے تازہ: خندہ پیشانی۔ الطاف: لطف کی جمع، مہربانی۔ میزبان: پند نامہ عطارؒ

اسے برادر دار مہماں را عزیز
 مومنے کو داشت مہماں را زکو
 ہر کر اشد طبع از مہماں ملول
 بندہ کو خدمت مہماں کند
 ہر کہ مہماں را بروئے تازہ دید
 از تکلف دور باش اے میزبان
 مہماں را اے پسرا عزرا ز کن
 ہمت مہماں از عطا ہائے کریم
 معرفت داری گرہ بر زر مہمند
 خیز و برخوان کسے مہماں مشو
 ہر کہ مہماں را گرامی می کند
 ہر کہ مہمانت شود از خاص و عام
 زانچہ داری اندک و بیش اے سپر
 ناں بدہ بر جالعال بہر خدائے
 باتن عور آں کہ بخشد جامتہ
 ہر کہ توبے باتن عورے دید
 گر بر آری حاجت محتاج را
 ہر کر ا باشد بدولت بخت یار
 اے سپر ہرگز مخور نان بخیل
 نان مسک جملہ رنجست و عننا
 تا نخوانندت بخوان کس مرو

تا بیای بی عزت از رحماں تو نیز
 حق کشاید باب جنت را برو
 ازوے آزرده خدا تو ہم رسول
 خویش را شاکستہ رحماں کند
 از خدا الطاف بے اندازہ دید
 تا گرانی نبودت از میہماں
 گر بود کافند برو در باز کن
 ہر کہ زو پنہاں شود باشد لقیم
 چون رسد مہماں برویش در مہمند
 چون رسد مہماں ازو پنہاں مشو
 کوششے در نیک نامی می کند
 پیش او می باید آوردن طعام
 برو باید پیش درویش اے سپر
 تا دہندت در بہشت عدن جائے
 حق دید اورا از رحمت نامتہ
 در دو عالم ایزدش نورے دید
 بر سر از اقبال یابی تاج را
 خیر و زرد در نہماں و آشکار
 کم نشیں در عمر بر خوان بخیل
 می شود نان سخی نور و صفا
 در پئے مردار چون کر گس مرو

مہماں اری کر نیوالا۔ در باز کن:
 دروازہ کھول دے۔ کریم: اللہ
 پنہاں شد: چھپے لقمے کینہ۔
 ۲۔ معرفت: یعنی خدا کی
 ذات و صفات کی پہچان۔ گرہ:
 یعنی نخل نہ کر۔ در: دروازہ
 نیز: یعنی دوسرے کے دسترخوان
 سے اٹھ جا۔ پنہاں مشو: نہ
 چھپ۔ گرامی: باعزت خاص
 عام: کچھ خصوصیت ہو یا نہ ہو۔
 ۳۔ طعام: کھانا۔ اندک:
 منظور۔ بیش: زیادہ۔ پیش:
 یعنی مہمانداری کھیے۔ جالعال:
 جامع کی جمع بھوکا۔ عدن:
 بہشت کا ایک طبقہ ہے۔ عور:
 نکاح۔ نامتہ: یعنی رحمت کا
 پروانہ۔ توبہ: کپڑا۔ دو عالم:
 یعنی دنیا و آخرت۔ محتاج:
 ضرورت مند۔ اقبال: عزت
 دولت: مالدار۔
 ۴۔ خیر و زرد: نیکی
 کرے گا۔ نہماں: پوشیدہ۔
 آشکار: علی الاعلان۔ مخور:
 نہ کھا۔ خوان: دسترخوان۔
 مسک: بخیل۔ عننا: مشقت۔
 نور و صفا: یعنی سخی آدمی کا

کھانا نور باطن پیدا کرتا ہے۔ نخوانندت: تجھے نہ بلائیں۔ مردار: یعنی وہ کھانا جس پر تجھے نہ بلا یا گیا ہو۔ کر گس: گدھ۔

۱۔ خسیس، بخیل، دون، کمینہ، سقف، چھت، استون، ستون، از خود میں، بلکہ اللہ کی جانب سے سمجھو۔ بد میں، برا خیال نہ کر۔
 پند نامہ عطارؒ

چشم نیکی از خسیس دوں مدار گر گنی خیرے توآں از خود میں	سقف و پراں را تو بر استون مدار ہر چہ بینی نیک بین و بد میں
در بیان علامات احمق	
سہ علامت داں کہ در احمق بود گفتن بسیار عادت باشدش اے پسر چوں احمق و جاہل مباش ہر کہ او از یاد حق غافل بود یہیچ از فرمان حق گردن متاب باطلے را اے پسر گردن منہ در قضائے آسمانی دم مزن دست خود را سوتے نامحرم میار تا توانی راز باہم دم مگوئے تا شوی آزاد و مقبول اے عزیز	اولاً عن فل زیاد حق بود کاہلی اندر عبادت باشدش یکدم از یاد خدا غافل مباش از حماقت در رہ باطل بود تا نمائی روز محشر در عذاب نقد مرداں را بہر کون منہ ہر کسے را بیش بین و کم مزن جانب مال بیتیمان ہم میار گر تو باشی نیز با خود ہم مگوئے بے طمع می باش گرداری تمیز
در بیان علامات فاسق	
ہست فاسق رائے نصلت در نہاد نصلتش از دین خلق خداست	باشد اول در دلش حبت فساد دور از دین خویش از راہ راست
در بیان علامات شقی	
ہست ظاہر سہ علامت در شقی بے طہارت باشد و بیگاہ خیز اے پسر مگر نیز از اہل علوم تا توانی یہیچ کس را بد مگوئے	می خورد دائم حرام از احمق کہ ہم نہ اہل علم باشد در گریز تا نہ سوزد مر ترانا ر سہوم پیش مردم عیب کس ہرگز مگوئے

احمق، بیوقوف، حق، اللہ۔
 کاہلی، سستی۔ چوں، جیسی۔
 حماقت، بیوقوفی۔ رہ، راستہ۔
 فرمان، حکم۔ متاب، نہ موافق۔
 باطل، غیر خدا۔
 ۲۔ گردن منہ، اطاعت نہ کر۔ نقد مردان، یعنی اطاعت اور فرمانبرداری۔ کون، کون۔ احمق یعنی باطل۔ دم مزن، چون و پیرا نہ کر۔ بیش میں، یعنی اپنے سے بہتر سمجھ۔ کم مزن، کمتر نہ خیال کر۔ نامحرم، جس سے پردہ کرنا ضروری ہو۔ میار، نہ بڑھا۔ بیتیمان، تیم کی جمع۔ ہم، بھی۔ ہم دم، ساتھ۔ گر تو باشی، یعنی ہم کی جگہ اگر تو خود بھی ہے تو اپنے آپ سے بھی راز نہ کھول۔
 ۳۔ مقبول، یعنی خدا کی بارگاہ میں۔ بے طمع، بے لالچ۔ فاسق، بیکار، نصلت، عادت۔ نہاد، طبیعت۔ حبت، محبت۔ از دین، ستانا۔ راہ راست، سیدھا راستہ۔ شقی، بد بخت۔ احمق، حماقت۔ طہارت، پاکی۔ بیگاہ خیز،

بے وقت بیدار ہونے والا۔ گریز، بچاؤ۔ علوم، علم کی جمع۔ سہوم، لو۔ بد، برا۔ بیش، یعنی کسی کی عیب جوئی نہ کر۔

۱۔ وز: واز۔ گور: قبر۔ اندیشہ کن: ڈر۔ خلیل: دوست۔ سائلان: سائل کی جمع، سوال کرنے والا۔ جوع: بھوک۔ چون رسد: یعنی جب پسند نامہ عطار

کوئی ملنے والا راستہ میں مل جاتا ہے تو راستہ کاٹ کر گزر جاتا ہے۔ وگوید مرتجا: اپنے اس فعل پر تعریف کرتا ہے۔

۲۔ خوان: دسترخوان۔ مادہ: کھانا۔ قساوت قلبی: سخت دلی۔ جو میں نے اس سے منہ موڑ لیا۔ ضعیفان: کمزور لوگ۔ قناعت ہصر: بیش: زیادہ۔ موعظت نصیحت کا گزرا مفید۔ یعنی: درحقیقت۔ تاہرگز: مردگان یعنی اہل دنیہ۔

۳۔ زشت رو: بدصورت مومنے، یعنی ہر مومن کے کام آ۔ سلطان: چونکہ وہ ضرورت پوری کرنے کا اہل ہے۔ از دربن مخواہ: چونکہ اس میں اہلیت نہیں ہے۔ وفات: موت شادی: خوشی۔ از کسے کسی کی آزادی: تکلیف رسانی۔

قناعت: صبر۔ ۴۔ دائم: ہمیشہ۔ تلخ: کڑوا۔ سحر: صبح۔ کار: یعنی توبہ۔ غیبت: پلٹھ پھچھے برائی کرنا۔ چون: یعنی زمانہ کا ہر دن نیا آتا ہے۔ جدید: نیا۔

باید گزید: اختیار کرنا چاہئے۔

عہ یعنی زبانی خوش آمدید کہہ کر جان چھڑاتا ہے۔ (اناشر)

با طہارت باش و پاکی پیشہ کن	وز غداپ گور نیز اندیشہ کن
در بیان علامات بخیل	
سہ علامت ظاہر آمد در بخیل اولاً از سائلان ترساں بود چوں رسد در رہ بخولش و آشنا نیست از مالش کسے را فائدہ	باتو گویم یاد گیرش اسے خلیل وز بلائے جوع ہم لرزاں بود بگذرد آنجا و گوید مرحباً کم رسد با کس ز خواستش مادہ
در بیان قساوت قلب	
سخت دل راستہ علامت یافتم با ضعیفان باشدش جور و ستم موعظت ہر چند گوئی بیشتر اہل دنیا را بمعنی مردہ داں	چوں بیدم رو ازو برتا فتم ہم قناعت نبودش با بیش و کم در دل سختش نباشد کارگر تا نباشی ہم نشیں با مردگان
در بیان حاجت خواستن	
حاجت خود را جوئے از زشت روئے مومنے را با تو چوں افتادہ کار حاجت خود را جز از سلطان مخواہ از وفات دشمنان شادی ممکن	آنکہ دارد روئے خوب ازوے بجوئے تا توانی حاجت او را برار چوں نخواہی یافت از درباں مخواہ از کسے پیش کس آزاری ممکن
در بیان قناعت	
با قناعت سازد دائم اے سپر ہر سحر بر خیز و استغفار کن ہم نشین خویش را غیبت ممکن چوں شود ہر روز در عالم جدید	گر چہ بیچ از فقر نبود تلخ تر فرصتے اکنوں کہ داری کار کن غیر شیطان بر کسے لعنت ممکن از گناہاں توبہ می باید گزید

۱ ترس، خوف۔ ورا، اور۔ تا تو آئی، تھمتے جب تک ہو سکے۔ مسکین، ضرورت مند۔ کردگار، اللہ۔ کف، سنبھل۔ عاریت، مانگا ہوا۔ گرباند، یعنی اگر تو مال جمع کرے مر گیا اور خرچ نہ کر سکا تو یہ تیرے بجز کی بات ہے۔ باز، واپس۔ با خود، یعنی قبر میں۔ امین، امانتدار۔ کرباس، سوتی کپڑا یعنی کفن۔ پند نامہ عطارؒ

۲ ہرچہ؛ یعنی جو خدا کے لیے خرچ کر دیا۔ آن، ملکیت۔ ماند، یعنی مرنے کے بعد۔ اندک، تھوڑا۔ قاضی، پورا کرنے والا۔ قنطرہ، پل۔ رو، یعنی قصد۔ رہ، راہ۔ رفاہ، درست۔ غنا، مالدار۔ غنا، مشقت۔ شفا، یعنی دنیاوی امراض سے۔ فقے، یعنی فقر۔ بمعنی، درحقیقت۔ چشم روشن، بینا آنکھ۔

۳ انما اموالکم الغم؛ بیشک تمہارے مال اور اولاد فتنہ ہیں۔ گیر، سمجھ۔ بود دنیا، دنیا کا ہونا۔ نابود، نہ ہونا۔ صدق، دوستی۔ سچائی۔ شرف، یعنی پہننے کے لیے معمولی کپڑا۔ فقر، یعنی تھوڑا سا کھانا۔ زیادت، زیادتی۔ اہل سعادت، نیک نعت۔

۴ بانسند، یعنی جان کی بازی لگادی۔ تیرا، تاروں کا ایک گچھا ہے۔ ہرچہ بہت یعنی جان اور مال۔ آنچہ، جو حاصل کرنا چاہیے وہ حاصل نہیں ہوتا۔ سخا، سخاوت۔ سخا کا مراد تاکید کے لئے ہے۔ شدت، سختی۔ سخا، نرمی۔ جوانمرد، یعنی سخاوت میں۔ آئی، میرا بھائی۔

حق بترساند ز ہر چیزی ورا تا بر آرد حاجت را کردگار گرباند از تو باشد زاریت بیچ کس دیدی کہ زر با خود ببرد نہ گزے کرباس و سہ گز از زمین آنچہ ماند از تو بلاتے جان تست حاجت او را خدا قاضی شود بگذر از وے گر تو داری روبرہ نیست عاقل او بود دیوانہ ہست مومن را غنارنج و غنا زانکہ اندر صفائے مومن ست گرچہ نزدیک تو چشم روشن اند مال و ملک این جہاں برباد گیر ہرگز شاندیشہ نابود نیست حنرقہ بالقمہ کافی بود دور از اہل سعادت می شود اسپ ہمت تا نثریا تا خند آنچہ می باید کجا آید بدست

ہر کرا ترسے نباشد از خدا تا تو آئی حاجت مسکین برار ہست مالیت جملہ در کف عاریت عاریت را بازمی باید سپرد حاصل از دنیا چہ باشد اے امین ہرچہ دادی در رہ حق آن تست ہر کہ با اندک ز حق راضی شود ہست دنیا بر مثال قنطرہ ہر کہ سازد بر سر پل خانہ از خدا نبود روا جستن غنا فقر و درویشی ثقلے مومن ست مال و اولادت بمعنی دشمن اند انما اموالکم الغم را یاد گیر مرد رہ را بود دنیا سود نیست ہر کہ از صدقش دل صافی بود ہر کہ در بند زیادت می شود بندگان حق چوں جاں را باختند تا نبازی در رہ حق ہرچہ ہست

در بیان مستی سخا

تا بیابی از پس شدت رخا زانکہ نبود دوزخی مرد سخنی

در سخا کوشش اے برادر در سخا باش پیوستہ جو اں مردے آخی

۱ قرین، ساقی، مصطفیٰ، آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم۔ اسخیا: سخی کی جمع۔ کار: یعنی تعلق۔ مسک: بخیل۔ نار: جہنم۔ تلبیس: فریب۔ ہدم: ہاتھی۔ ابلیس شیطان: شیخ مسک۔

در رخ مرد سخی نور و صفاست حق تعالیٰ بر در جنت نوشت اسخیا را با جہنم کار نیست کار اہل بخل را تلبیس داں شیخ مسک نگزد سوتے بہشت آنکہ می خوانند مرا اورا سفر اے پسر در مردمی مشہور باش با سخا باش و تواضع پیشہ گیر	ز آنکہ در جنت قرین مصطفاست این کہ جائے اسخیا باشد بہشت جائے مسک جز درون نار نیست در جہنم ہدم ابلیس داں بلکہ با او کے رسد بوتے بہشت اہل کبر و بخل را باشد مقرر از بخیلی و ز تکبر دور باش تا شود روتے دلت بدر منیر
---	---

یعنی بخیل کا جنت میں داخل نہ ہو گا اس کو بہشت کی خوشبو بھی نہ پہنچے گی۔
۲ سقو دوزخ۔ کبر۔ تکر۔ مقرر ٹھہرنے کی جگہ۔ مردی: یعنی سخا۔ باش: ہو۔ پیشہ گیر: عادت ڈال۔ بدر منیر: روشن کرنے والا چاند۔ کارٹے: شیطانی: برے کام فعل: کام۔ رحمانی: خدا والا۔ عطسہ: چھینک۔

در بیان کار ہائے شیطانی

چار خصلت فعل شیطانی بود عطسہ مردم چون گزشت از یکے خون بینی نیز از شیطان بود خامیازہ فعل شیطان ست و قتل	داند اینہا ہر کہ رحمانی بود باشد آن از فعل شیطان بشکے آنکہ ظاہر دشمن انسان بود اے پسر ایمن مباش از مکر وے
---	--

۳ بگذشت از یکے: یعنی چھینک ایک سے زیادہ آئے۔ خون بینی: نکیر۔ آنکہ: یہ پورا مصرعہ شیطان کی صفت ہے۔ خامیازہ: انگڑائی دینے، شیطان منافق: جو بظاہر مسلمان اور باطن کافر ہو۔

در بیان علامات منافق

دور باش اے خواجہ از اہل نفاق سے علامت در منافق ظاہر ست وعدہ ہائے او ہمہ باشد خلاف مومناں را کم اعانت می کند نیست در وعدہ منافق را وفا تا نہ پنداری منافق را ایمن از منافق اے پسر پرہیز کن	در جہنم داں منافق را و شاق زاں سبب مقہور قہر قاہر ست قول او نبود بغیر از کذب و لاف ہم امانت را خیانت می کند زاں نباشد در رخس نور و صفا نیست یاد اشرش از روتے زمین تیغ را از بہر قتلش تیز کن
---	---

۴ شاق: بٹیری۔ مقہور: جس پر قہر ہو۔ قہر: غصہ۔ قاہر: اللہ تعالیٰ۔ وعدہ: یعنی وعدہ خلافی۔ کذب: جھوٹ۔ لاف: ہڈنگیس۔ اعانت: مدد۔ وفا: پورا کرنا۔ نور و صفا: یعنی ایمانی رونق۔ تا: برگزہ۔ ایمن: امانت دار۔ نیست یاد: یعنی خدا کی سے، روتے زمین سے اس کا شر

مٹ جائے: تیغ: تلوار۔

بامسافت ہر کہ ہمرہ می شود منزل او در تگ کہ چہ می شود

در بیان علامات متقی

سے علامت باشد اندر متقی
پڑ حذر باش اے تقی از یار بد
کم رود ذکر و دروغش بر زباں
از حلال و پاک ہم گیرد کام

کے بود نسبت تقی را با متقی
تا نیندازد ترا در کار بد
از طریق کذب باشد بر کراں
تا نیفتند اہل تقویٰ در حرام

در بیان علامات اہل جنت

ہر کرا باشد سے نصلت در سرشت
شکر و در نعمت و صبر اندر بلا
ہر کہ مستغفر بود اندر گناہ
ہر کہ ترسد از آلہ خوشتن
معصیت را ہر کہ پے در پے کند
اے پسر دائم با ستغفار باش
گر کنی خیرے بدست خویش کن
یک درم کا ناز دست خود دہند
گر بہ بخشی خود یکے خرمائے تر
ہر چہ بخشیدی مکن با اور جوع
ایں بدان ماند کہ شخصے قے کند
با پسر گر چہ پند کے بخشد پدر
اے پسر شادی ز مال و زر مجوی

باشد آنکس بیشک از اہل بہشت
می دہد آئینہ دل را جلا
حق ز نار دوزخش دارد نگاہ
خواہد او عند گناہ خوشتن
ایزدش از اہل جنت کے کند
وز بدان و مفسدان بزار باش
خیر خود را وقف ہر درویش کن
بہ بود زان کہ پس او صد دہند
بہتر از بعد تو صد مثقال زر
گر ز پا افتادہ از دست جوع
باز میل خوردن آل می کند
می رسد گر باز گیرد زان پسر
آنچہ کس را دادہ دیگر مجوی

سے بدیہ واپس لے لینا درست ہے۔ آنچہ یعنی دے کر واپس دے۔

۱۔ تگ: کہانی۔ چہ: چاہ
کا مخفف، کنواں: منقی، پڑ پڑ کار
کے: کب۔ تقی: پڑ پڑ کار۔ شکی:
بد بخت۔ پڑ حذر: پر خوف۔ یار بد:
بُرا دوست۔ تا: کیونکہ جُروں
کی صحبت بری عادتیں پیدا کرتی
ہے۔ کم رود: یعنی جھوٹی بات
اسکی زبان پر نہیں آتی۔ طریق: راستہ۔
کراں: کنارہ۔ یعنی متقی جھوٹ کا
راستہ اختیار نہیں کرتا۔ از حلال:
مصرع ثانی پے پڑ جاعے۔
کرا: کہ اورا
۲۔ سرشت: طبیعت۔
نعمت: نعمت کی جمع۔ بلا: مصیبت۔
جلا: نور۔ مستغفر: توبہ کرنے والا۔
نار: آگ۔ دارد نگاہ: محفوظ رکھے۔
اگر خوشتن: اپنا خدا۔
۳۔ معصیت: گناہ۔ ایزد
اللہ: کہے۔ کب: دائم۔ ہمیشہ۔
استغفار: توبہ کرنا۔ بزار بے تعلق
خیر: یعنی خیرات۔ درم: درہم۔
دست خود: یعنی اپنی زندگی میں
پس او: یعنی مرنے کے بعد خیرائے تر
کھجور۔ مثقال: ساڑھے چار ماش۔
جوع: داپسی۔ جوع: جھوک،
ایں: یعنی دے کر واپس لینا۔
آن: قے۔ چیز تک: تھوڑی کچھ۔
می رسد: یعنی باپ کے ایسے بیٹے

۱ شادی، خوشی، سرسبز بالکل۔ سود، نفع۔ عقب، اچھا وا۔ ماتم، رنج۔ نہی، ممانعت۔ لائق فرح زد دنیا، دنیا سے خوش نہ ہو۔ شادمانی، خوشی، یعنی دولت دنیا پر۔ اس سخن یعنی اس بات کا مجھے استادوں سے سبق ملا ہے۔ نومی کن، عادت ڈال۔ دلجوی، اللہ۔ فرح، خوشی۔ روا، درست۔ خطا، غلط۔
پندر نامہ عطارؒ

۲ حزن، رنج۔ قوت،

روزی۔ غم شود یا رہے یعنی غم حال ہوتا ہے۔ از چہ، یعنی کس وجہ سے پیدا ہوا ہے اس کا کفو نیست، عدم ہست، موجود۔ حق پرست، یعنی عبادت گزار۔ تا تو باشی، جس قدر ہی ہو سکے۔ معبود، اللہ۔ جو در بخشش۔ نصح، نصیحت کی جمع۔ نتاج، نتیجہ کی جمع۔

۳ اول روز، دن کا شروع بدتر، بد عادت۔ میا موزا، بکھا آخر روز، یعنی دن کے چھپتے وقت منام، پیند، حکمت، دانائی۔

صواب، درست۔ درمیان، یعنی بدن کا کچھ حصہ دھوپ میں ہوا اور کچھ سائے میں۔ سفر، یعنی سفر میں نظر، خطرہ۔ درست را، یعنی کسی کے منہ پر ہلکا پھلکا مارنا۔ شوم، نحوس۔

۴ استماع، سنا۔ شب، یعنی رات کو آئینہ میں منہ دیکھنا۔ روز، دن۔ خود، یعنی آئینہ میں صرف چہرہ دیکھنا چاہیے پورا بدن نہیں۔ تاریک، یعنی اندھیرے اور ایسے کمر میں نہ رہنا چاہیے مونس، دوست۔ دست را،

در بیان آنکہ در دنیا از آن خوش نباید بود

سود اورا در عقب ماتم بود جائے شادی نیست دنیا ہوش دار این سخن دارم ز استادان سبق رجبے دل را جانب دلجوئے کن لیک از دنیا فرح جستن خطاست غم شود یا فرح جویندگان ہر کسے وارد غم خویش اے سپر از برائے آنکہ باشی حق پرست با حیا و با سخا و جود باش

شادی دنیا سراسر غم بود نہی لائق فرح زد دنیا گوش دار شادمانی را ندارد دوست حق اے سپر با محنت و غم خوئے کن گرفتاری ز فضل حق رواست حزن و اندوہست قوت بندگان از چہ موجودی بیندیش اے سپر کرد ایزد مر ترا از نیست ہست تا تو باشی بندہ معبود باش

در بیان نصح و نتاج دینی و دنیوی

نفس را بد خو میا موزاے سپر پیشتر از شام خواب آمد حرام در میان آفتاب و سایہ خواب باشدت رفتن سفر تنہا خطر استماع علم کن ز اہل علوم روز اگر بینی تو روئے خود رواست مونسے باید کہ نزدیکت بود نزد اہل علم سرد آمد چو تیغ در میان شاں نیائی زینہار روز و شب می باش دائم در دعا

خواب کم کن اول روزاے سپر آخر روزت نکو نبود منام اہل حکمت را نمی آید صواب اے سپر ہر گز مرو تنہا سفر دست را بر رخ زون شومست شوم شب در آئینہ نظر کردن خطاست خانہ گرتنہا و تاریکت بود دست را کم زن تو در زیر تیغ چار پایاں را چو بسنی در قطار تا فراید قدر و جاہت را خدا

یعنی ظنوں کی باتھو پڑھیں کہ نہ بیٹھ۔ رنج، ٹھوڑی۔ سرد آمد، یعنی مناسب نہیں۔ تیغ، برف۔ چار پایاں، یعنی چو پایوں کی قطار میں نہ گھسو۔ جاہ، مرتبہ۔ دائم، ہمیشہ۔

۱۔ تاشود: یعنی خفیہ طور پر پیری کرنا عمر بڑھانا ہے۔ تانبہ کا پتہ: یعنی گندہ روزی گھٹاتا ہے۔ رُو: رخ۔ عصیان: نافرمانی۔ ایزد: اللہ۔ گفتار: دروغ؛ ہند نامہ عطاراً

جھوٹ۔ کذاب: جھوٹا خواب۔

نیند۔ عریاں: ننگا۔ نصیب: حصہ۔

غسل: نہانا۔ اندہ: غم۔

پیری: بڑھاپا۔ جنابت: بے غسل پن۔

طعام: کھانا۔ ریزہ: ٹکڑا۔

۲۔ میفکن: مت ڈال۔

شب: یعنی رات کو جھاڑو دینے

جاروب: جھاڑو۔ اب: باب۔

مات: ماں۔ دست: یعنی پانی

کے بجائے خاک اور مٹی سے ہاتھ

صاف نہ کرنے چاہئیں۔ آب: جو:

پانی تلاش کر۔

۳۔ آستان: دلیز۔ مشیں:

منشیں۔ کردار: کام۔ پہلوتے در:

دروازہ کا بازو۔ بدر: باہر۔ خلاجا:

پاخانہ کا تھچہ۔ غارت: چونکہ لڑکی

کے بجائے ناپاکی حاصل ہوگی۔

جامدہ: یعنی کپڑے کو پھینپھینے

نہ سبب۔ دامن: پلہ۔ پاک: صاف

روزیت: یعنی رزق میں بہت

کمی آجانے گی۔

۴۔ دیر: یعنی مازا کر جا

اور جلد واپس آجا۔ فتن: یعنی

بازار جانا۔ سود: فائدہ نیک

نہو: اچھا نہ ہو۔ دم: پھونک۔

رہ: یعنی پھونک مار کر چراغ

بکھانے سے دماغ میں دھواں

رُو نکوئی کن نکوئی در نہاں

مصیبت کم کن بعالم زینہار

ایزد اندر رزق او نقصاں کند

در سخن کذاب را نبود فروغ

خواب کم کن باش بیدارے سپر

در نصیب خویش نقصاں می کند

اندہ بسیار پیری آورد

تا پسندست این بتزو خاص و عام

گر ہم می خواہی تو نعمت از خدائے

خاک رو بہ ہم منہ در زبرد

نعمت حق بر تومی گردد حرام

بینوا گردی وافتی در وبال

از برائے دست شستن آبجوئے

کم شود روزی ز کردار چنین

باش دائم از چنین نصیبت بدر

وقت خود را داں کہ غارت می کنی

باید از مرداں ادب آموختن

روزیت کم گرداے ووش بیش

زانکہ رفتن را نیابی بیچ سود

رہ مدہ دور چراغ اندر دماغ

زانکہ آل خاص تو باشد خوشترک

تا شود عمرت زیادہ در جہاں

تا نہ کاہد روزیت در روزگار

ہر کہ رُو در فسق و در عصیاں کند

کم شود روزی ز گفتار دروغ

فاکہ آرد خواب بسیارے سپر

ہر کہ در شب خواب عریاں می کند

غسل عریاں ہم فقیری آورد

در جنابت بدلہ خوردن طعام

ریزہ ناں را میفکن زیر پائے

شب مزین جاروب ہر گز خانہ در

گر بخوانی اب و مات را بنام

گر بہر چوبے کنی دندان خلال

دست را ہر گز نجاک و گل مشوتے

اے سپر بر آستان در مشیں

تکیہ کم کن نیز در پہلوتے در

در خلا جا کہ طہارت می کنی

جامہ را بر تن نشاید دوختن

گر بدہن پاک سازی روتے خویش

دیر رو بازار و بیروں آئی زود

نیک بود گر کشی از دم چراغ

کم زن اندر ریش شانہ مشترک

گھسے گا۔ کم زن: یعنی دوسروں کا گھسنا نہ کرو۔ شانہ: گنگھا۔ خاص تو: یعنی تیرا مخصوص گنگھا۔

۱ گدایاں: گدائی جمع بھکاری۔ مخزن: خریدہ تار عنکبوت، مگڑی کا جالا۔ قوت: روزی۔ خرچ: یعنی اندازہ سے زیادہ خرچ نہ کر، ورنہ ایسی تکلیف ہوگی جیسا کہ خشک زخم کو ہل کر لینے میں ہوتی ہے۔ ریش: زخم۔ دسترس: قدرت۔ تنگی: یعنی خرچ میں۔ رہوار: تیز رو گھوڑا۔ لنگی: لنگڑا پن۔ نوآئد: فائدہ کی جمع۔ روزگار: زمانہ۔ سختی گراں: بھاری سختی۔ گر: ارنو۔ پسند نامہ عطار؟

از گدایاں پارہائے ناں مخر دور کن از خانہ تار عنکبوت خرچ را بیرون از اندازہ ممکن دسترس گر باشد تنگی ممکن	ز انکہ می آرد فقیری اسے پسر باشد اندر ماندنش نقصان قوت خشک ریش خویش را تازہ ممکن چونکہ را ہواری برہ لنگی ممکن
--	--

در بیان فوائد صبر

تا شوی در روزگار از صابراں گر تزش سازی تو رواندربلا در بلا وقتے کہ صابر نیستی بے شکایت صبر تو باشد جمیل گر نباشد فخر از درویشیت گر ہمہ جنبش بفرماں باشدت بندہ از خدمت بعقبی می رسد حرمتت در خدمت آرام دست گر نگر دی اسے پسر گردِ خلاف گر ہمی داری فرح را انتظار	غم ممکن از دیدن سختی گراں خویش را از صابراں مشمر ہلا نزد اہل صدق شاکر نیستی با کسے کم کن شکایت از خلیل کے باہل فقر باشد خویشیت حرمتت از حد فراواں باشدت لیکن از حرمت بمولی می رسد ہر کہ خدمت کرد مرد مقبل ست انگے زید ترا در صبر لاف در بلا جز صبر نبود بیج کار
--	--

در بیان تجرید و تفرید

گر صفائی بایت تجرید شو ترک دعوی ہست تجرید اے پسر اصل تجریت وداع شہوت است گر وہی یکبار شہوت را طلاق گر تو برداری ز غیرش اعتمید	در خبرداری ز اہل دید شو فہم کن معنی تفرید اے پسر بلکہ کلی انقطاع شہوت است آں زماں گردی تو در تفرید طاق آنکہ از تجرید گردی با امید
---	---

معیبت میں منہ بنایگا۔ صابراں: صابر کی جمع، صبر کرنے والا۔
۲ بلا: ہرگز، اہل صدق: یعنی جو خدا سے دوستی میں سچے ہیں۔ شاکر: شکر کرنے والا۔ بے شکایت: یعنی خدا کے شکوے کے بے۔ جمیل: اچھا۔
خلیل: خدا۔ گر نباشد: یعنی اگر فقیر کو اپنے فقر پر فخر نہ ہو۔ اہل فقر: فقرا۔ خویشیت: اپنائیت، جنبش: یعنی عمل۔ فرمان: یعنی خدائی حکم۔ حرمت: یعنی اللہ کے نزدیک حد سے زیادہ عزت ہوگی۔
۳ بندہ: یعنی اللہ کا نام۔ حرمتت: یعنی اللہ کے احکام کی مطابق حرکات و سکنات کرنا۔ حرمتت: یعنی خدمت میں حرمت کا لحاظ رکھنا سکون قلبی کا سبب ہے۔ گر نگر دی: اگر اختلاف کا راستہ انسان ترک کر دے تو صابر ہوسکتا ہے۔ گر ہمی داری: یعنی اگر تو کشادگی کا منتظر بنا جائے تو معیبت میں صبر سے کام لے۔
۴ تجرید: یعنی خدا کے سوا اپنے کو خالی کرنا۔ تفرید: اپنے آپ کو دنیاوی لالچوں سے تنہا کر لینا، ان دونوں کی اصطلاحی تعریفیں آئندہ اشعار میں مذکور ہیں۔ صفائی: یعنی ہائی صفائی

اہل دید: وہ لوگ جنکو حق کا شاہد حاصل ہے۔ ترک دعوی: یعنی اپنے آپکو بیچ سمجھنا۔ فہم کن: سمجھ۔ وداع: چھوڑنا۔ کلی: بالکل۔ انقطاع: جدائی۔ شہوت: خواہش۔ طلاق دادن: جدا کر دینا۔ طاق: بینال: براری: تو اٹھالے۔ غیرش: یعنی غیر اللہ۔ اعتمید: اعتماد۔ با امید: یعنی پھر وہ تجرید کا کام کی ہوگی۔

۱ دم، وقت مطلق، بالکل، ترک، چھوڑنا۔ برکش، آتار دے۔ لباسِ فاخرت، فخر کا لباس۔ سعادت، نیک بختی۔ مقام، مرتبہ۔ گزر دنیا، یعنی
پندرہ نامہ عطارؒ

ہو جائے گا۔ وانگہ یعنی پھر تجھے
تفرید کا سبق حاصل ہوگا۔ مجرد:
یعنی وہ شخص جس کو تجربہ حاصل
ہو جائے۔ گردِ باش، یعنی بے حقیقت۔
۲ کبر، تکبر، عجب، غرور۔
خود رانی، اپنی سا پرہیزا۔ برحالی، یعنی
جو خدا کے در کو چھوڑ کر مارا مارا
پھرے۔ کورہ، بھٹی، کوٹری۔
انکشت، کورہ۔ دوش، کندھا۔
زشت، بُرا۔ عطار، عطر فروش۔
نصیب، حصہ صالحان، صالح
کی جمع نیک۔ زدا، منکر شریعت۔
قلاش، بے خیر میل، میل ملاپ
خیل، جماعت۔

۳ آتش تیز، یعنی جو
ظالموں کے لئے دہکائی گئی ہے۔
ساق، مانند خلیق آزار مخلوق
کوستانے والا۔ نندہ، ہد مزاج۔
حضور، موجودگی۔ طالع، بھلا۔
ہمم، سامنے۔ حریم، دربار۔
محرّم، درباری۔ مگزار، نہ چھوڑ
اصل یعنی حقیقت و فحش، یعنی شریعت
نہی، نور کھے۔ ضلالت
گمراہی۔ الم، تکلیف۔ بطالت،
گمراہی۔ وز، وار، کار، کام
مردمی، انسانیت۔ صراط، مستقیم۔

آں دمیت تفرید چیاں مطلق بود
وز بدن برکش لباس فاخرت
صاحب تجرید باشی والسلام
وانگہ از تفرید گویندت سبق
تا بہر نفس نشینی گرد باش
قدرِ خود بشناس و ہر جانی مگرد
جامماز و دوش سپاہ و زشت گشت
او ہمہ یابد ز بوی خوش نصیب
دور باش از زرد و قلاش اے سپر
ور کنی گردی از ان خیل اے عزیز
تا نسوزی ز آتش تیز اے فقیر
زانکہ خلق آزار تند و سرکش ست
ور نشینی با بدار طالح شوی
در حریم خاص حق محرم شود
اصل یابی گر بگیری فسخ را
در ضلالت افتی و رنج و الم
از جہالت باطلت می رود
در سخا و مردمی مشہور باش
در قذاب آحسرت مانند مقیم
تا نگردی خوار و بدنام اے اخی
روز و شب خائف ز فہر مالک است

اعتمادت چوں ہمہ بر حق بود
ترک دنیا کن برائے آخرت
گر بیابی از سعادت این مقام
گزر دنیا دست شوئی بہر حق
رُو مجرد باش دائم مرد باش
گرد کبر و عجب و خود رانی مگرد
ہر کہ گرد کورہ انکشت گشت
وانگہ با عطار میگرد و قریب
ہم نشین صالحاں باش اے سپر
جانب ظالم مکن میل اے عزیز
روز اہل ظلم بگریز اے فقیر
صحبت ظالم بسان آتش ست
از حضور صالحاں صالح شوی
ہر کہ او با صالحاں ہمدم شود
اے سپر مگذار راہ شرع را
از شریعت گر نہی بیرون قدم
ہر کہ در راہ ضلالت می رود
حق طلب و ز کار باطل دور باش
ہر کہ نگزیند صراط مستقیم
در رہ شیطاں منہ گام اے اخی
ہر کہ در راہ حقیقت سالک است

سیدھا راستہ مقیم رہنے والا۔ منہ مت رکھ۔ گام، قدم۔ اے اخی: اے میرے بھائی۔ خوار، ذلیل۔ سالک، چلنے والا۔ خائف، ڈرنے والا۔ مالک، یعنی اللہ۔

۱ نفس: یعنی امارہ۔ زار: ذلیل، نار، آگ، سقر، دوزخ۔ کرامات: بخششیں۔ مقبل: بیک نکت۔ گیر سبق: یعنی یاد کر کے۔ راست گو: سچا سخاوت بخش۔
تازہ روی، خوش خلق، حفظ امانت، پند نامہ عطار

بر خلاف نفس کن کاراے سپر		تا نیستی زار و در نار سفر	
در بیان کرامت الہی			
چچار چیز است از کرامتہائے حق اول آن باشد کہ باشد راست گوے بعد از آن حفظ امانت باشدش ہر کرا حق دادہ باشد این چہار		مقبل ست آنکس کہ گیرد این سبق با سخاوت باشد وہم تازہ روی ہم نظر پاک از خیانت باشدش باشد آن کس مومن و پرہیزگار	
در بیان آنکہ دوستی را نشاید			
دوست بد باشد زیاں کاراے سپر ہر کہ می گوید بدیہائے تو فاش دوستی ہرگز ممکن با بادہ خوار منعمی کہ می کند ترک زکوٰۃ دور شو زان کس کہ خواہد از تو سود اے سپر از سود خواراں کن خذر آنکہ از مردم ہمی گیرد ربا		تو طمع زان دوست بردار اے سپر دوست مشارش بدو ہمدم مباش از چنان کس خوشتن را دور دار دور از وی باش تا داری حیوۃ کہ سر خود بر قدر مہائے تو سود نخیم ایشان شد خدائے دادگر زینہار او را نگوی مریحبا	
در بیان عزم خواری مردم			
بر سر بالین بیماراں گذر تا توانی تشنہ را سیراب کن خاطر ایتام را در یاب نیز چوں شود گریاں یتیمی ناگہاں چوں یتیمی را کسے گریاں کند آنکہ خندان یتیم خستہ را		زانکہ ہست این سنت خیر البشر در مجالس خدمت اصحاب کن تا نرا پیوستہ حق دارد عزیز عرش حق در جنبش آید آن زماں مالک اندر دوزخش بریاں کند باز یابد جنت در بستہ را	

امانت کی نگہداشت، خیانت
امانت کے خلاف کرنا۔ اس چہار
یعنی وہ چار باتیں جو او پر نکر
ہیں۔ بد بڑا۔ زیاں کار، بربا
کرنے والا۔

۲ طمع: امید، بدی، بُرائی
فاش: کھلم کھلا۔ ہمدم: ساتھی۔
بادہ خوار: شرابی، منعم: مالدار۔
ترک: چھوڑنا۔ تا داری حیات:
یعنی تمام عمر کیلئے۔ سود: باج۔
سود: وہ گھسے۔ سود خوار:
سود لینے والا۔ خذر: بچاؤ۔
نخیم: دشمن۔ داگر: منصف۔
ربا: سود۔

۳ مرجآء شاہاش۔
غمواری: ہمدوی۔ بالین:
سرنا۔ سنت: طریقہ۔ خیر البشر:
تمام انسانوں میں بہتر، یعنی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم۔ تشنہ:
پہاسا۔ مجالس: مجلس کی جمع،
مجلس: بزم۔ اصحاب: حسب
کی جمع، ساتھی، مخاطب، مزاج۔
ایتام: یتیم کی جمع۔ عزیز:
پیارا۔ گریاں: رونے والا۔
ناگہاں: اچانک جنبش، حرکت
گریاں کند: رولائے۔ مالک:

جہنم کے داروغہ کا نام ہے۔ بریاں، بھنا ہوا۔ خستہ: یعنی دل ٹوٹا۔ باز یابد کھولے۔ در بستہ: بند دروازہ۔

۱۔ اسرار: سر کی جمع راز۔ فاش: ظاہر پیران: پیر کی جمع بوڑھا۔ عزیز: باعزت۔ بنجشائی: تو بختے۔ روا: درست۔ سیرنہا: سیرت کی جمع، عادت۔ اولیا: ولی کی جمع۔

۴۷

<p>از چہاں کس دور می باش اے سپر تا عنزیز دیگران باشی تو نیز کیں ز سیرت ہائے خوب اولیاست تا نہ میرد در بدن قلب اے غلام خوردن پیرتخم بیہماری بود کاذب بد بخت را نبود وفا ازوے و از فعل وے بزار باش مرخیلاں را مروت کم شود باش دائم طالب قوت حلال در تن او دل ہمی میرد مدام</p>	<p>ہر کہ اسرار کشف فاش اے سپر در جوانی دار پیران را عنزیز بر ضعیفاں گر بنجشائی رواست بر سر سیری مخور ہرگز طعام علت مردم ز پر خواری بود راحتے نبود حسود شوم را ہر منافق را تو دشمن دار باش توبہ بد خو کجا عسکم شود تا شود دین تو صافی چون زلال آنکہ باشد در پئے قوت حرام</p>
--	---

در بیان صلہ رحم

<p>تا کہ گردد مدت عمر تو ہمیش بے گماں نقصاں پذیرد عمر او جسم خود قوت عقارب می کند بدتر از قطع رحم چیزے مداں نامش از روئے بدی افسانہ شد</p>	<p>رو پر سیدن بر خولیشان خویش ہر کہ گرداند ز خولیشاوند رو ہر کہ او ترک افارب می کند گرچہ خولیشان تو باشند از بدان ہر کہ او از خویش خود بیگانہ شد</p>
--	--

در بیان قوت

<p>اولاً ترسیدن از حق در نہاں باشدش طاعات بیش از معصیت با ضعیفاں لطف و احساں می کند باشد اندر تنگستی با سخا</p>	<p>چلیست مردی اے سپر نیکو بدان عذرخواہد مرد پیش از معصیت آنکہ کار نیک مرداں می کند ہر کہ او باشد ز مردان خدا</p>
---	--

سیری: پیٹ بھراپن۔ قلب: زیادہ کھانے سے دل مردہ ہو جاتا ہے۔
۲۔ سنت: بیماری پر خوارا: زیادہ کھانا۔ تخم: بیج۔ حسود: حسد کرنے والا۔ شوم: بد بخت۔ کاذب: جھوٹا۔ منافق: دوغلا۔ دشمن دار: مخالف فعل، کار۔ بزار: ناراض۔ بدخو: بد عادت۔ محکم: مضبوط۔ مروت: انسانیت۔ صافی: صاف۔ لال: میٹھا پانی۔ دائم: ہمیشہ۔ قوت: روزی۔ پئے: پیچھے۔ تمام: بالکل۔
۳۔ خولیاں: رشتہ دار۔ بیش: زیادہ، صد جی عمر کو بڑھاتی ہے۔ روگردانیدن: منہ موڑنا۔ نقصان: گھٹاؤ۔ افارب: اقرب کی جمع۔ رشتہ دار۔ عقارب: عقرب کی جمع بچھو۔ بدآن: بد لوگ۔ قطع رحم: رشتہ داروں سے قطع تعلق کرنا۔ مداں: نہ جان۔ بیگانہ بے تعلق۔
۴۔ قوت: جوان مردی۔ نیکو بل: خوب جان لے۔ درمیاں: یعنی تنہائی میں جی خدا سے ڈرے پیش: پہلے۔

معصیت: گناہ۔ طاعات: عبادتیں۔ بیش: زیادہ۔ کار: کام۔ لطف: مہربانی۔ مردان خدا: خدا کے نیک بندے۔ سخا: سخاوت۔

۱۔ در آ۔ آ: یعنی تاکیرے اور فضل خداوندی کی نظریں پڑیں۔ نشان: علامت۔ نگذرانہ: نگذارے خصمان، مخالفین۔ از غم: یعنی مرد خدا کو دشمنوں کی تکلیف سے جی تکلیف ہوتی ہے۔ مرد: یعنی اللہ کا بیک بندہ۔ بسے: بہت۔ ذنبال: بچھاوا، یعنی مردان خدا اپنی خواہشوں کے پیچھے نہیں لگتے۔ ترک: چھوڑنا۔ پند نامہ عطار:

تا نظر یابی از فضل خدائے نگذرانند عیب دشمن بر زباں از غم ایشان شود اندوہناک گر رسد ظلم و جفا او بسے کے رود ہرگز بدنبالِ مراد وانگھے راہ سلامت پیش گیر	اے پسور صحبت مرداں در آئے ہر کہ از مردان حق دارد نشان خود نخواہد مرد خصمان را ہلاک می. بخوید مردان صاف از کسے ہر کہ پا اندر رہ مرداں نہاد اے پسور ترک مراد خویش گیر
--	--

پیشی گیر، مد نظر رکھ۔
۲ فقر: یعنی میں تجھے فقر کی حقیقت بتانا ہوں۔ بینوا: بے ساز و سامان، دلتی، گری۔ منعم: مالدار۔ خلق: مخلوق۔ گرسنہ: بھوکا۔ سیری: پیٹ بھرنا۔ گرچہ: یعنی بدن کی کمزوری عبادت میں گونا گونا نہیں ہوتی۔ خون دل: یعنی قلب میں کوئی کمزوری نہیں ہوتی۔ تہی: خالی۔ نزاری: لاغری۔

در بیان فقر

باتو گویم گزنداری زراں خبر خویش را منعم نماید پیش خلق دوستی با دشمنان خود کند وقت طاعت کم نباشد از حریف می نماید در نزاری فرہی تا نگہ دارد ترا پروردگار در سرائے خلد محرم می شود	فقر میدانی چه باشد اے پسور گرچہ باشد بینوا در زیر دلق گرسنہ باشد ز سیری دم زند گرچہ باشد لاغر و زار و ضعیف خون دل پر دارد و دست تہی اے پسور خود را بدرویشاں سپار با فقیراں ہر کہ ہمدم می شود
--	--

۳ فرہی: موٹاپا۔ سپار: سپرد کر۔ پروردگار: پالنے والا۔ یعنی اللہ۔ بدم: ساتھی۔ سرائے خلد: ہمیشگی کا مکان۔ یعنی جنت۔ محرم: آشنا۔ انبیاہ: بیدار ہونا۔ یاری: مدد۔ بتر: سوائے۔ فرادیس: فراد کو پہنچنے والا۔ مباحش: نزد

در بیان استباہ از غفلت

زانکہ نبود جز خدا فریاد رس غافلانہ در رگہ باطل مباحش چشم عبرت بر کشا و لب بہ بند پندناصح را بگوشش جاں شنو کار با شیطان با نبازی مکن عمر برباد از تبہ کاری مدہ	در بلا یاری مخواہ از بیچ کس از خدائے خوشتن غافل مباحش جانے گریہ است این جہاں درے مخند ہمچو مور از حرص ہر سوتے مرو اے پسور کودک نہ بازی مکن نفس بد را در گنہ یاری مدہ
--	---

۴ رہ: راستہ۔ مخند: نہ بنی۔ عبرت: دوسرے کو دیکھ کر نصیحت حاصل کرنا۔ لب بہ بند: خاموش رہ۔ موٹ: بیہوشی۔ حرص: لالچ۔ پندناصح: نصیحت۔ گوشش: کان۔ کودک: بچہ۔ نہ: تو نہیں ہے۔ بازی: کھیل کود۔

انبازی: شرکت۔ یاری: مدد۔ مدہ: زدے۔

۱ ہر کجا یعنی تہمت کی جگہ: جانا۔ ناپیتا: اندھا۔ دشمن: یعنی شیطان۔ سقف: بے ستون، بدون ستون کی چھت یعنی آسمان۔ ہوا: خوش
نفسانی۔ مرکب: سواری۔ سحر: سحر۔ زار: توشہ۔ گیر: سمجھ۔ اغلال: نعل کی جمع، طوق جو جہنمیوں کے گلے میں ڈالا جائے گا۔ کلدہ: دولتی۔
پند نامہ عطار

۶۹

نسوژی: یعنی جہنم کی آگ میں۔
سازگاری: موافقت۔ اندیشہ کن:
ڈر۔ جملہ: یعنی تمام انسان خواہ
مومن خواہ کافر۔

۲ گذر: چونکہ پل صراط
دوزخ پر ہوگی۔ خطر: خطرہ۔
نار: آگ۔ سحر: دوزخ۔ عقبہ:
گھائی۔ بار: بوجھ۔ سعی:
کوشش۔ اندر: زیادہ ہے۔
رستخیز: دار و گیر گریز، بجاؤ۔
راہ: راستہ۔ پیش گیر: اختیار کر
زود: جلد۔ ترک: چھوڑنا۔

ہوا: خواہش نفسانی۔ جوان:
جنت کے داروغہ کا نام ہے۔
متاب: نہ موڑ۔

۳ عدن: جنت کے آٹھ
طباقوں میں سے ایک طبقہ کا
نام ہے شفقت: پیار۔
دارالسلام: سلامتی کا گھر،
یعنی جنت۔ طعام: کھانا۔

درون: باطن۔ خستہ: ٹوٹا ہوا۔
باز: کھلا ہوا۔ ہر کہ: یعنی جو
اس نصیحت پر عمل کرے گا۔

۴ ماہمہ: ہم سب۔
عفوکن: معاف کر۔ جرمہا:
جرم کی جمع، خطا۔ بسے بہت
کسے: کوئی۔ گز: نخوانی: یعنی

راہِ حق را ہموں نابینا مرو
زیرِ سقفِ بے ستوں ساکن مباش
خوشتن را سحرۂ شیطان مساز
عمرِ خود را سہ بسر بر باد گیر
نفسِ بد را از کلدہ پامال کن
از عذاب و قہرِ حق اندیشہ کن
جائے شادی نیست با چندین خطر
بیچِ خوفت نیست از نارِ سعیر
نگزد بارت بسعے دیگران
از خدایت نیست امکان گریز
زود تر ترکِ ہوائے خویش گیر
تا بیابی جنت و رضوانِ حق
تا نہائی روزِ محشر در عذاب
شفقتے بنمائے با خلقِ خدائے
یا فقیران روز و شب می وہ طعام
بازیابی جنت در بستہ را
ورد و عالمِ راحتش بخشد خدائے
عفوکن جملہ گناہ ماہمہ
نیست ما را غیر تو دیگر کسے
ہر چه حکم تست زان نرسندہ ایم
کیں نصائح را بخواند او بسے

۱ ہر کجا تہمت بود آنجا مرو
دشمنی داری ازو ایمن مباش
در رہِ فسق و ہوا مرکب متاز
چون سفر در پیش داری زاد گیر
اے پسر اندیشہ از اغلال کن
تا نسوزی سازگاری پیشہ کن
جملہ را چون ہست بر دوزخ گذر
آتشے در پیش داری اے فقیر
عقبہ در را ہست بہارت بس گراں
داری اندر پیش روزِ رستخیز
اے پسر راہِ شریعت پیش گیر
اے برادر باش در فرمانِ حق
گردن از حکمِ خدایت بر متاب
تا بیابی در بہشتِ عدن جائے
تا دہنت جائے در دارالسلام
شاد اگر داری درونِ خستہ را
ہر کہ آرد این نصیحت را بجائے
یا الہی رحم کن بر ماہمہ
عاجزیم و جرمہا کردہ بسے
گر بخوانی در برانی بندہ ایم
رحمتِ حق باد بر جان کسے

خواہ تو مجھے دھتکارے یا بلائے میں تو تیر ہی بندہ ہوں۔ خورسندہ: خوش۔ نصائح: نصیحت کی جمع۔ بسے: بہت۔

۱۔ مانند رہے۔ جو داں: روح۔ آن: یعنی شیخ فرید الدین۔ در: موتی۔ بحر: سمندر۔ یادگار سے: یعنی پند نامہ۔ اہل: یعنی نصیحتیں دین و دنیا کے لئے کافی ہیں۔ ہر کہ: یعنی جو انہیں سمجھ لے وہ عقلمند اور جوان پر عمل کرے وہ کامل بن جائے۔

۵۰

خاتمہ

بر روان پاک آں صاحب کمال
غوطھا در بحر معنی خوردہ است
بیچ پندے را فرونگذاشته
اہل دنیا را ہمیں وافی بود
وانکہ اینہا کار بند و کامل است
ہمنشین اولیاء باشد مدام
جسم پڑ مردہ بتاب و تب رسد
خلعتِ راہ سعادت پوشیم
ہم تومی باشی مرا فریاد رس

رحمتے مانند بسے از ذوالجلال
کیں ہمہ در با بنظم آوردہ است
یادگارے در جہاں بگذاشته
اہل دین را این فتدر کافی بود
ہر کہ اینہا را بدانند عاقل است
در جوار انبیاء دار السلام
یارب آں ساعت کہ جان برب رسد
شریت شہد شہادت نوشیم
چوں ہمارم در دو عالم چیز تو کس

۲۔ جوار: پروس۔ دار السلام: جنت۔ مدام: ہمیشہ۔ ساعت: گھڑی۔ جان برب رسد: یعنی نزع کے وقت۔ تاب و تب: بچیدگی گرفتن۔ جز تو کس دیرے: سوا کوئی۔ فریاد رس: مددگار۔

۳۔ نخست: پہلے، یعنی پہلے خود کو پھر دوسروں کو نصیحت کرے۔ قدر مردم: یعنی لوگوں کا مرتبہ پہچان۔ سود: فائدہ۔ زباں: نقصان۔ ابلہ: بیوقوف۔ زیرک: سمجدار۔ گزین: پس۔ جد و جہد: محنت و مشقت۔ تدبیر: مشورے۔ جوانی: یعنی جو اچھے کام بڑھلے میں نہ ہو سکیں گے۔ جوانی میں کرے۔

۴۔ ہنگام: وقت۔ ابرو کشادہ دار: یعنی تریش روتی نہ کرے۔ غنیمت داں: کیونکہ ان کو لا مجال مرجانا ہے۔ بہترین: یعنی اپنے لئے سب سے زیادہ مفید۔ دخل: آمدنی۔ جوانمردی: شرافت۔

۵۔ ہنگام: وقت۔ ابرو کشادہ دار: یعنی تریش روتی نہ کرے۔ غنیمت داں: کیونکہ ان کو لا مجال مرجانا ہے۔ بہترین: یعنی اپنے لئے سب سے زیادہ مفید۔ دخل: آمدنی۔ جوانمردی: شرافت۔

۶۔ ہنگام: وقت۔ ابرو کشادہ دار: یعنی تریش روتی نہ کرے۔ غنیمت داں: کیونکہ ان کو لا مجال مرجانا ہے۔ بہترین: یعنی اپنے لئے سب سے زیادہ مفید۔ دخل: آمدنی۔ جوانمردی: شرافت۔

صد پند لقمان حکیم بصاحبزادہ ذوالاحترام والتکریم

۱۔ اول آنکہ اے جان پدر خدائے عز و جل را بشناس و ہر چہ از پند و نصیحت گوئی نخواستہ بران کار کن۔ سخن باندازہ خویش گوئی۔ قدر مردم بدان۔ حق ہمہ کس را بشناس۔ راز خود را نگہدار۔ یار را وقت سختی بیازمانے۔ دوست را بسود و زیاں متخان کن۔ از مردم ابلہ و نادان بگریز۔ دوست زہرک و دانا گزین۔ در کار خیر جد و جہد نمای۔ بر زناں اعتماد مکن۔ تدبیر یا مردم مصلح و دانا کن۔ سخن بخت گوئی۔ جوانی را غنیمت داں۔ بہنگام جوانی کار دو جہانی راست کن۔ یاراں و دوستان را عزیز دار۔ با دوست و دشمن ابرو کشادہ دار۔ مادر و پدر را غنیمت داں۔ استاد را بہترین پدر شمر۔ تخریج را باندازہ دخل کن۔ در ہمہ کار میانہ رو باش۔ جوانمردی پیشہ کن۔ خدمت مہاں بواجبی ادا کن۔ در خانہ رکسے کہ در آئی چشم و زباں را نگاہ دار۔ جامہ و تن را پاک دار۔ با جماعت یار باش۔ فرزندان را علم دادب بیاموز و اگر ممکن باشد تیر انداختن و سواری بیاموز۔

نگہدار: یعنی نہ بے موقع نگاہ ڈال نہ بے موقع بات کرے۔ با جماعت: یعنی دوستوں کا دوست بن۔ تیر انداختن: تاکہ سپاہیانہ زندگی کی عادت پڑے۔

۱ راست: داہنا۔ چپ: بائیں۔ شب: چونکہ رات کے وقت آواز دوزخ نکلتی ہے۔ روز: چونکہ چاروں طرف آدمی ہونگے۔ بر خود: اپنے لئے۔
 نا موختہ: بدوں سیکھے۔ کودک: بچہ۔ کساں: یعنی دوسرے لوگ۔ بد اصلاں: کینے۔ بے اندیشہ: بے سوچے۔ ناکردہ: نہ کئے ہوئے کام کو کیا ہوا نہ سمجھ۔
 مزاج: مذاق۔ سخن دراز: لمبی

بات۔ نیر کساں: یعنی دوسروں
 کی بھلائی کو نہ اپنا۔ خویشاوندی:
 یعنی اپنوں سے در توڑ۔ بخود منکر:
 خود میں نہ بن۔ انگشتاں: یعنی
 لوگوں پر انگشت نمائی نہ کر۔
 ۲ آب دہس: یعنی ناک
 اور بلغم صاف کرنے کی آواز نہ
 پیدا ہونی چاہیے۔ فائزہ:
 جمائی۔ کاہلی، انگڑائی۔ مجل:
 شرمندہ۔ سخن گفتہ: یعنی ایک
 بار میں بات سمجھ لو۔ شنائہ:
 تعریف۔ برگزہ: یعنی اولاد کے
 سہارے نہ جیو۔ دست جنبان:
 ہاتھ نہ چلا۔ پاس دار: نگاہ رکھ۔
 ۳ بہ بد آمد: یعنی لوگوں
 کے ساتھ برائی کرنے میں تو
 شریک نہ ہو۔ کہ سود: یعنی
 مردہ کی برائی کرنے میں کیا فائدہ
 ہے۔ آزمودہ کس جس شخص
 کے بارے میں ایک بار (خراب)
 تجربہ ہو چکا ہے اس کو بھلا
 نہ سمجھ۔ مخور: اس لیے کہ توڑی
 اپنی کھائے گا اور سمجھا جائے گا
 کہ دوسروں کی کھار ہا ہے۔
 ۴ شناس: یعنی جو

کفش و موزہ کہ پوشی ابتدا از پائے راست کن و بدر آوردن از چپ گیر۔ باہر کس کار باندازہ
 او کن۔ لشب چوں سخن گوئی آہسنہ و نرم گوئی و بروز چوں گوئی ہر سو نگاہ بکن۔ کم خوردن
 و خفتن و گفتن عادت انداز۔ ہر چہ بہ خود نہ پسندی بدیگراں پسند۔ کار بادانش و تدبیر
 کن۔ نا موختہ استاذی مکن۔ بازن و کودک راز مگو۔ بر چیز کساں دل منہ۔ از بد اصلاں
 چشم و فادار۔ بے اندیشہ در کار مشو۔ ناکردہ را کردہ مشم۔ کار امروز بفرود میفکن۔ با بزرگ تراز
 خود مزاج مکن۔ با مردم بزرگ سخن دراز مگو۔ عوام الناس را گستاخ مساز۔ حاجتمند را نومید
 مکن۔ نیر کساں بخیر خود میامیز۔ مال خود را بدوست و دشمن منمائی۔ خویشاوندی از خویشا
 مبر۔ کساں را کہ نیک باشند بہ غیبت یاد مکن۔ بخود منکر۔ جماعتی کہ ایستادہ باشند تو نیز موا
 ہمہ کن۔ انگشتاں بہمہ مگذراں۔ در پیش مردم خلای دندان مکن۔ آب دہن و بینی با آواز بلند
 مینداز۔ در فائزہ دست بر دہن بند۔ بروی مردم کاہلی مکش۔ انگشت در بینی مکن۔ سخن
 ہزل آمیختہ مگو۔ مردم را پیش مردم مجل مکن۔ سخن گفتہ دیگر بار مخواہ۔ از سخن کہ خندہ آید
 حذر کن۔ شنائے خود و اہل خود پیش کس مگو۔ خود را چوں زناں میارای۔ ہرگز بمراد از
 فرزنداں مباش۔ زباں را نگاہ دار۔ وقت سخن دست جنبان۔ حرمت ہمہ کس را پاس دار۔
 بہ بد آمد کساں ہمدستاں مشو۔ مردہ را بہ بدی یاد مکن کہ سود ندارد۔ تا توانی جنگ و
 خصومت مساز۔ قوت آزمائے مباش۔ آزمودہ کس را بصلاح گماں مبر۔ نان خود را بر سفرہ
 دیگران مخور۔ در کار بد تعبیل مکن۔ برائے دنیا خود را در رنج میفکن۔ ہر کہ خود را بشناسد اورا
 شناس۔ در حالت غضب سخن فہیدہ گوئی۔ با ستیں آب بینی پاک مکن۔ بوقت بر آمدن آفتاب
 منسپ۔ پیش مردم مخور۔ از بزرگاں براہ پیش مرو۔ در میان سخن مردم میا۔ پیش مردم ہر
 بز انومند۔ چپ و راست منکر بلکہ نظر بسوئے زمین بدار۔ اگر توانی بر ستور برہنہ سوار مشو۔
 پیش مہماں بکنے خشم مکن۔ مہماں را کار مفرمائے۔ با دیوانہ و مست سخن مگوئے۔ با فلاشاں
 و اوباشاں بر سر محلہا منشیں۔ ہر سودوزیاں آبروئے خود مریز۔ فضول و منکبر مباش۔

اپنی قدر کرتا ہے تو بھی اس کی
 قدر کر۔ بر آمدن آفتاب: سورج نکلنے وقت۔ راہ پیش: آگے آگے۔ سر بز انومند: گھٹنے پر سر نہ رکھ۔ ستور: سواری۔ خشم مکن: غصہ نہ کر۔
 مہماں: یعنی مہمان سے خدمت نہ لے۔ تلاش: مفلس۔ اوباش: آوارہ۔ بر سر محلہا: گلی کوچوں کے منگڑ پر۔ سود: فائدہ۔ زبیاں: نقصان۔

۱۔ خصوصیت یعنی

دوسروں کی بلا اپنے سر نہ لے۔ کارڈ: چھری۔ مراعات:

یعنی دوسروں کی خاطر اپنے کو ذلیل نہ کر۔ زندگانی کن:

یعنی اس طریقہ پر زندگی گذارنی چاہیے۔ بسر برآگذار: پیش آید:

خود کوئی دے۔ بیش آید:

ضرورت سے زیادہ مل جائے۔

فراموش گرداں: بھلا دے۔

۲۔ پیرایہ: زیب و

زینت کی چیزیں۔ حصار:

شہر پناہ۔ کراما کاتبین: نیکی

بدی لکھنے والے فرشتے۔ لبستن:

خاموش رہنا۔ گنجینہ: خزانہ

صدف: سیپ۔ یعنی صدف

لب بند کہ لیتا ہے تو قطرہ

گوہر بن جاتا ہے۔ مرد از منی:

یعنی انسان کے سر سے خودی

نکل جائے۔

۹۲۔ خصوصیت مردم بخویش میگیر۔ از جنگ و فتنہ برکراں باش۔ بے کار دو انگشتری و درم
 ۹۳۔ میباش۔ مراعات کن، چندان کہ خوار نسازی۔ فرد تن باش، زندگانی کن بخدائے تعالیٰ،
 ۹۴۔ بصدق، بنفس بقہر، باخلق بانصاف، بر بزرگان بخدمت، بخرداں بشفقت، بدر دیشاں
 بسجاوت، بدوستاں و یاراں بنصیحت، بدشمنان بحکم، بجاہلان بخموشی، بعالمناں بتواضع۔
 ۹۵۔ بایں طریق بسر بریریاں کسے طمع مکن و چون پیش آید منع مکن، لیکن چون بیش آید جمع مکن۔
 ۹۶۔ و گفت سہ ہزار کلمہ در نصیحت نوشتہ ام، سہ کلمہ از اں برگزیدہ ام، دو کلمہ از اں
 یاد دار و یک را فراموش گرداں، یعنی خدائے تعالیٰ و مرگ را یاد دار و نیکی کردہ را
 فراموش کن۔ ۹۷۔ و نیز فرمودہ اند کہ خاموشی ہفت خاصیت دارد، زینت ست بے پیرایہ،
 ہیبت بے سلطنت، عبادت بے محنت، حصار بے دیوار، بے نیازی بے حذر، فراغ از
 کراما کاتبین، پوشیدن عیبا۔

بیت

بطبع ہم سچ مضمون ز لب لستن نمی آید	خموشی معنی دارد کہ در گفتن نمی آید
------------------------------------	------------------------------------

شہد

سینہارا خاموشی گنجینہ گوہر کند	یاد دارم از صدف این نکتہ سر بستہ را
--------------------------------	-------------------------------------

نقل اشاعت کہ از وہ سیدناز معنی بون چست، فرمود دو معنی دارد، یکے اں کہ
 از مرد منی بیرون آید دوم اں کہ مرد از منی بیرون آید۔ فقط۔

ہم آگے ہاں سے

۱۔ قسم کے قرآن مجید مترجم و معرّٰی مطبوعہ تاج کمپنی و دیگر ناشرین ،
 ۲۔ قدسے یلپائے: یسزنا القرآن، نمازیں، حامل شریف - ریازے ،
 تفاسیر احادیث، فقہ تاریخی، تبلیغی، ذرعی اور غیر ذرعی کتب محکم و
 پرچوان طلب فرمائیں۔

مطبوعات!

تاج کمپنی لمیٹڈ، فیروز سنز لاہور، دارالاشاعت کراچی، ایچ ایم سعید کراچی، مدینہ
 پبلشنگ کراچی، نور محمد کراچی، محمد سعید قرآن محل کراچی اور شرکت علمیہ طمان
 امداد کتب خانہ طمان، دیگر ناشرین طمان کے علاوہ ہندوستانی، مصری، شام
 بیروت، لبنان وغیرہ کی مطبوعات ہر وقت موجود رہتی ہیں۔
 تاجران کتب کے لئے خصوصی رعایا:

ملنے کا: بلال احمد شاہ کتب خانہ مجتبیٰ بیرون بوہڑ گیٹ
 پیٹھ: ملتان

